

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ (11)

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

Γ' ΕΥΡΥΤΑΝΙΚΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Καρπενήσι 17 - 19 Μαΐου 1996

ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2000

ANNA ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ – ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΙΑ

Διευθύντρια Έρευνών του Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών - Καθηγήτρια Παν/μίου

Κατάγεται από τη Σύμη και γεννήθηκε στο Καστελλόριζο, όπου υπηρέτουσε ο Δάσκαλος πατέρας της. Σπούδασε φιλολογία στο Παν/μιο Αθηνών, της οποίας έλαβε το πτυχίο τό 1962, και Ίστορία και Αρχαιολογία, της οποίας έλαβε το πτυχίο τό 1964. Μεταξύ των ετών 1972-1975 ανέλαβε έρευνητικό πρόγραμμα (RESEARCH DEGREES) στα Άγγλικά Πανεπιστήμια του LEEDS και του LEICESTER, όπου παρακολούθησε και μαθήματα Λαογραφίας, Έθνολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Μουσειακών Σπουδών. Τίς σπουδές της αυτές ολοκλήρωσε και σέ άλλα Πανεπιστήμια της Εύρώπης και της Ασίας. Τό 1974 αναγορεύθηκε διδάκτωρ (PH.D) του Παν/μίου του LEEDS και τό 1975 της άπονεμήθηκε ό τίτλος του έπισκέπτη Καθηγητή του Παν/μίου του LEICESTER.

Άπό τό 1962 υπηρέτησε ως έρευνήτρια στο Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών και στο Κέντρο Έρευνας Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, του οποίου εξέλεγη Διευθύντρια τό έτος 1984. Μεταξύ των ετών 1964-1971 εργάσθηκε άμισθί στην έδρα Λαογραφίας του Παν/μίου Αθηνών, όπου έπρωτοστάτησε στην όργάνωση του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας και της Μουσειακής του Συλλογής, όργάνωσε δέ και έδίδαξε σέ αντίστοιχα φοιτητικά φροντιστήρια.

Τεράστιο είναι και τό έρευνητικό της έργο στή Λαογραφία σ' όλη τήν Ελλάδα, πού περιλαμβάνεται σέ 33 τόμους (23.838 σελίδες, 4.634 ήχογραφήσεις πολλές φωτογραφίες, βιντεοκασσέτες, μουσειακά αντικείμενα κ.ά.). Έπέτυχε τήν κατάλληλη ύποδομή δημιουργίας νέων τομέων έρευνας και μηχανοργάνωσης του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας. Δικό της έργο είναι και ή ίδρυση και όργάνωση του «Ίστορικού – Λαογραφικού Μουσείου Β. Πετροπούλου – Π. Γαρταγάνη» της Κορίνθου τό έτος 1978, κυρίως του άγροτικού τμήματός του. Λόγω της ιδιότητός της μετέχει στά Δ.Σ. πολλών έπιστημονικών και άλλων Έταιρειών, Σωματείων και Συλλόγων, έλαβε μέρος και διηύθυνε πολλά έπιστημονικά συνέδρια και σεμινάρια του έσωτερικού και του έξωτερικού (περισσότερα από 70). Έκαμε δεκάδες όμιλιών και διαλέξεων, καθώς και ραδιοτηλεοπτικές παρουσιάσεις στην Ελλάδα και στο Έξωτερικό. Έδημοσίευσε περισσότερες από 45 έπιστημονικές μελέτες και εξέδωσε 9 βιβλία μέ αντικείμενα της ειδικότητάς της, γι' αυτό δέ και συμπεριλαμβάνεται τό όνομά της στά βιογραφικά λεξικά διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών και της Αμερικής. Για τό έπιστημονικό, λαογραφικό και κοινωνικό της έργο έχει επανειλημμένως βραβευθή στην Έλβετία, Ίταλία και ΗΠΑ, μεταξύ δέ των άλλων ανακηρύχθηκε «Γυναίκα του 1990» από τό AMERICAN BIOGRAPHICAL INSTITUTE των ΗΠΑ.

ANNA ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑ

*Διευθύντρια Έρευνών του Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών - Καθηγήτρια Πανεπιστημίου*

ΟΙ «ΠΥΡΓΟΙ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ» ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΡΑ¹

Σκοπός της ανακοίνωσης.

Τό θέμα μας κατηγοριοποιούμε στα ιστορικά μνημεία. Ή παρουσίαση αυτή αποβλέπει κυρίως στην ευρύτερη κυκλοφόρηση της γνώσεως και του ενδιαφέροντος για τα υπό εξέταση μνημεία, δηλ. τούς «Πύργους του Καραϊσκάκη» και την Αποκλείστρα.

Γεωγραφική θέση των ιστορικών υπό εξέταση μνημείων.

Τά ιστορικά αυτά μνημεία γεωγραφικά βρίσκονται οί μέν Πύργοι στον Προυσό ή καλύτερα κοντά στή μονή της Παναγίας της Προυσιώτισσας και ή Αποκλείστρα στό χωριό Καστανιά πού απέχει 8 χιλ. από τον Προυσό.

Νεώτερα μνημεία. Όχρωματική τεχνική των.

Ειδικότερα τά εξεταζόμενα μνημεία κατατάσσομε στή νεώτερη ιστορία και την όχρωματική τεχνική των νεώτερων χρόνων.

Παρά την όμοια κατηγοριοποίησή τους κατά την τεχνική τους ταξινομούνται σέ αντίθετα πεδία. Οί «Πύργοι του Καραϊσκάκη» ανήκουν στή δομική τεχνική, στά τεχνουργήματα - οίκοδομήματα και μάλιστα στην προηγούμενη, θά μπορούσε κάποιος νά ισχυρισθή, τεχνολογία, άφου μέ τά μέτρα της τότε κοινωνικοπολιτισμικής ζωής δύνανται νά

καταταχθούν σ' αὐτήν· ἐνῶ ἡ Ἀποκλείστρα ἀνήκει στή φυσική ὀχυρωματική τέχνη, πού ἡ εὐφυΐα τῆς πληθυσμιακῆς μονάδος ἐντόπισε, ἀξιοποίησε καί, ἐπεμβαίνοντας βέβαια, χρησιμοποίησε κατά τό σκεπτικό τῆς ὀχυρωματικῆς τέχνης γιά φυσικό φρούριο - βουνό, πού τά φυσικά φαινόμενα καί ἡ κλιματογεωλογία τοῦ τόπου μέ τό χέρι τοῦ Ὑψίστου κατασκεύασαν καί δημιούργησαν.

Ἐρχόμαστε τώρα στήν ἐξέτασή τους.

I. Οἱ «Πύργοι τοῦ Καραϊσκάκη»

Γιά τό σκοπό αὐτό ἡ ἔρευνά μας ἐντοπίζεται στά ἑξῆς κεφάλαια:

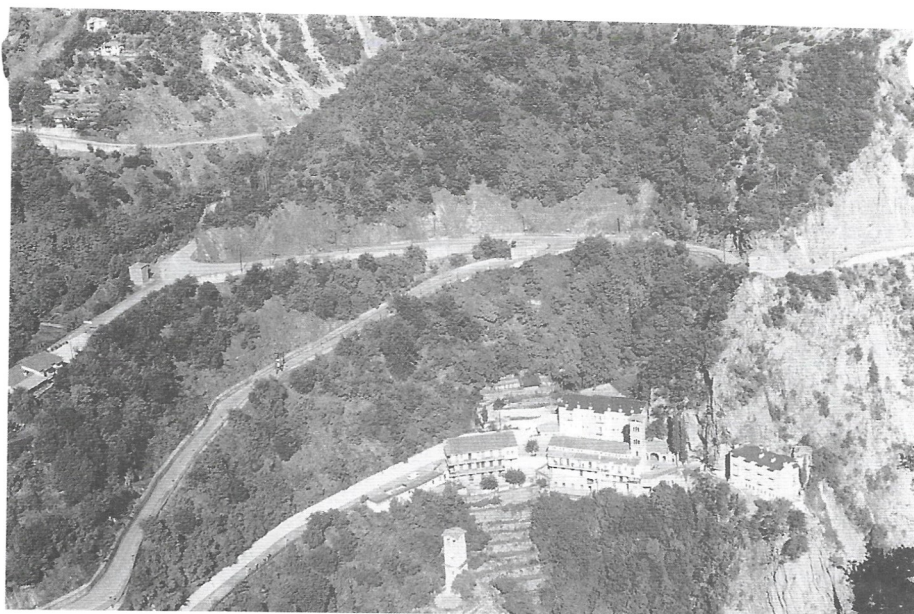
1. Στή χωρογράφησή τους
2. Στήν κτηριακή τους εἰδολογία - τυπολογία
3. Στήν κατασκευαστική τους
4. Στή λειτουργικότητά τους
5. Σύνδεση τῶν κτισμάτων, πύργων - μνημείων μέ τόν ἥρωα τοῦ '21 Καραϊσκάκη καί ἡ δράση τοῦ ἥρωα στήν εὐρυτανική γεωγραφική περιοχή καί τά λοιπά ἱστορικά πρόσωπα
6. Τέλος κάτι σάν πόρισμα. Ἐπιτακτική εἶναι ἡ ἀνάγκη νά ἀξιοποιηθοῦν τά μνημεῖα καί νά γίνουν ἐπισκέψιμα.

1. Σύμβολα καί τεχνική:
Ὁ ἀνατολικός
«Πύργος τοῦ Καραϊσκάκη»

1. Χωρογράφηση

Οἱ δύο πύργοι εἶναι χτισμένοι σέ καίρια σημεία ἐπὶ τοῦ στενοῦ δρόμου, πού περνοῦσε ἐπάνω ἀπό τό μοναστήρι τῆς Παναγίας Προυσιώτισσας καί ὁδηγοῦσε ἀπ' τό Καρπενήσι στό Θέρμο (Κεφαλόβρυσσο). Αὐτοί φαίνονται νά ἀγναντεύουν ἀπό παντοῦ τήν περιοχή ὅλη (βλ. φωτ. 1) καί νά ζητοῦν νά κρατήσουν στά μεγάλα τους μάτια τήν περιοχή τῆς Παναγίας τῆς Προυσιώτισσας καίτοι ἡ ἐκκλησία, τό μοναστήρι της, ὅπως εἶναι κουρνιασμένο στούς ἀπόκρημνους βράχους, φαίνεται νά θέλῃ νά ξεφύγῃ ἀπ' ὅλα τά μάτια,

*2. Οικότυπος καί πολιτισμικά ιδιώματα τῆς περιοχῆς.
Τό μοναστήρι τοῦ Προυσοῦ, οἱ δύο «Πύργοι τοῦ Καραϊσκάκη»
ἐπάνω στήν κεντρική ἀμαξιτή ὁδό, οἱ νεώτεροι δρόμοι προσπέλασης
στό μοναστήρι καί τμήμα τοῦ Προυσοῦ στό βάθος.*

ἀκόμη κι ἀπ' αὐτά πού τό ἴδιο ἐπεξήτησε νά ἀνοιχτοῦν (βλ. φωτ. 2) .
Εἶναι χτισμένο στό φρύδι τῆς βαθειᾶς χαράδρας, στά ἀπόκρημνα δυσ-
σπάτητα βράχια, στό μέσον περίπου τοῦ φαραγγιοῦ μέ τήν μοναδική, θά
μπορούσαμε νά ποῦμε, καί πλούσια χλωρίδα καί πανίδα του πού πρέ-
πει νά ἀξιοποιηθῇ κι αὐτό καί νά γίνῃ ἐπισκέψιμο. Τό σύμπλεγμα τῶν
μνημείων καί τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖ σπάνιο συν-
δυασμό πολιτισμικό καί οἰκολογικό. Τό μεγάλο φαράγγι πού διακλα-
δίζεται σέ τρεῖς κύριες κατευθύνσεις, ἐκτείνεται ἐκατέρωθεν ἀπό τίς
δύο ὄχθες τῶν ποταμῶν Προυσιώτη, Κρικελλιώτη, Καρπενησιώτη καί
τῶν μικρότερων παραποτάμων τους (βλ. φωτ. 3) .

Ἀποτελοῦν ἔτσι ἕνα σύμπλεγμα ἀξιῶν καί οἰκολογίας: Παναγία -
θεῖον, φυσικό οἰκολογικό περιβάλλον ἀνέπαφο - παρθένο καί ιδιαίτε-
ρο, ὁ δρόμος, οἱ Πύργοι, ὁ ἡρωϊσμός, ἡ ἱστορία τοῦ τόπου, οἱ ἀξίες, ὅλα
συνυφαίνονται καί σφιχτοδέονται σ' ἕνα προσκύνημα, σ' ἕνα πιστεύω
(Θεός, φύση, ἀξίες, διαλογισμός, σκέψη, ἐλπίδα, ψυχική, πνευματική
καί φυσική ἀνάταση), ὅ,τι χρειάζεται ὁ σημερινός ἄνθρωπος, ὁ κάθε

άνθρωπος. Γι' αυτό τό σύμπλεγμα αυτό πρέπει νά τοῦ τό δώσωμε ὀργανωμένο. Πρέπει νά ἀποδοθῇ στόν ἄνθρωπο, τόν ντόπιο καί τόν ξένο.

2. Εἰδολογία κτηριακή - τυπολογία

Στήν κατηγορία αὐτή περιέχονται:

A. Οἱ ἐπιδραστικοί παράγοντες, οἰκιστική - κτηριολογία.

B. Τά διαρθρωτικά στοιχεῖα τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου, κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων.

Γ. Τά λοιπά στοιχεῖα τῆς ἔρευνας πάνω στήν τυπολογία.

3. Κατασκευαστική

Αὕτῃ τῇ μεγάλῃ κατηγορίᾳ, πού καλύπτει πολλούς τομεῖς τῆς τεχνικῆς καί τῆς παραδοσιακῆς τεχνολογίας, θά τήν ἀντιπαρέλθωμε ἢ καλύτερα θά ἀγγίξωμε ὥρισμα μόνο σημεῖα της, κυρίως γιατί πιστεύομε ὅτι τό θέμα θά καλυφθῇ ἀπό τοὺς ἀρχιτέκτονες πού καταγίνονται μέ τήν ἴδια θεματική. Ὅμως θά σημειώσωμε τίς κατηγοριοποιήσεις πού ἀναγνωρίζομε στόν τομέα αὐτόν καί θά ἀγγίξωμε σημεῖα του, ὅπως καί τοῦ τομέα: *Εἰδολογία κτηριακή - τυπολογία*.

Κατηγοριοποιήσεις

A. Τεχνική καί ὑλικά δόμησης.

B. Τεχνίτες.

A. Στό πρῶτο μέρος περιέχονται α) Ὁ τρόπος, ἡ ποιότητα καί ποσότητα, β) Οἱ ἐπιδραστικοί παράγοντες: βα) κλιματογεωλογία, οἰκολογία, ββ) οἰκονομικοί παράγοντες, βγ) κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες, βγ) οἱ τυχόν εἰδικοί παράγοντες.

B. Στό δεύτερο μέρος περιέχονται: α) Ἡ προέλευση τῶν τεχνιτῶν, β) Ὁ τρόπος λειτουργίας τους, οἱ ἐργασιακές μονάδες, γ) Τό θέμα τῆς διαμονῆς, οἱ συνθῆκες ζωῆς κ.λπ., δ) Προβληματισμοί, σκέψεις κ.ἄ.

Ἐδῶ πολύ περιληπτικά ἀναφέρομε ὅτι οἱ δύο πύργοι κατὰ τό σχῆμα εἶναι ὀρθογώνια ψηλά κτίσματα, στενόμακρα κατὰ τό ὕψος, πυργωτά, λιθόκτιστα μέ ξυλοδεσιές κατὰ τήν ἴδια τεχνική κατασκευῆς, ὅπως ἡ τῶν κατοικιῶν, πού ὁδηγεῖ σαφέστατα στό συμπέρασμα ὅτι αὐτοί χτίστηκαν ἀπό ἴδιους τεχνίτες, δηλ. ὁμοίας τεχνικῆς σχολῆς τεχνίτες. Οἱ πύργοι φέρουν τέσσερα παρατηρητήρια, κάθε πλευρά φέρει καί ἀπό ἓνα.

3. Μερική άποψη από τό λεγόμενο «Φαράγγι τοῦ Προυσοῦ» μεταξύ τῶν χωριῶν Καστανιάς, Προυσοῦ καί Δερματιοῦ γύρω ἀπό τή θέση Διπτόταμα, ἀνάμεσα στά βουνά Κεραμίδι, Χελιδόνα, Προυσιώτικο, Καστανιώτικο.

Αὐτά εἶναι ἀνοίγματα, περίπου πενήντα ἐπὶ τριάντα πόντους, στό πά-
νω μέρος κάθε πλευρᾶς, κάτω ἀπό τήν πλακοσκέπαστη τετράρριχτη στέ-
γη τους. Τά παρατηρητήρια, μικρά παραθυράκια, φέρουν ἀνώφλι καί
ποδιά καί στίς δύο πλευρές μέ τίς κατάλληλες πέτρες καί μέ κατασκευή
κατά τήν ἴδια τεχνική τῶν οἰκιῶν. Κάθε πλευρά τοῦ πύργου φέρει πο-
λεμίστρες, ἐννιά τόν ἀριθμό. Τό ἀνοίγμα τῆς θύρας φαίνεται τό σύν-
θες τῆς κατοικίας ἢ καλύτερα τῶν βοηθητικῶν χώρων της ἢ καί τό σύ-
νηθες οἰκοδομημάτων κατοικίας, ὅπως θά μπορούσε νά χαρακτηρισθῇ.
Ἔτσι δέν νομίζομε ὅτι ἡ ξύλινη θύρα αὐτοῦ τοῦ μεγέθους, ἀλλά καί τῆς
ποιότητος, στή σημερινή μορφή της εἶναι ἡ ἀρχική, ἀφοῦ, ὅπως νομίζο-
με, δέν φαίνεται νά καλύπτει τίς προδιαγραφές τῆς ὀχυρωματικῆς τέ-
χνης, τοῦ σκοποῦ δηλ. ποῦ ἐπιτελοῦσε.

4. Λειτουργική τους

Ἄν καί τό μοναστήρι κτίστηκε περίπου τόν 10ο αἰῶνα μ.Χ., οἱ πύρ-
γοι πιστεύεται ὅτι χτίστηκαν κατά τά μέσα τῆς τουρκοκρατίας (17ος αἰ.)

4. Σύμβολα και τεχνική:
Ὁ δυτικός «Πύργος τοῦ Καραϊσκάκη»

γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ μοναστηριοῦ ἐπὶ τοῦ στενοῦ δρόμου πού περνοῦσε πάνω ἀπ' τό μοναστήρι, γιά τόν καλύτερο ἔλεγχο τῆς πρόσβασης σέ αὐτό. Ἦλεγχαν τίς δύο μοναδικές εἰσόδους πρὸς τό μοναστήρι καί φυλάσσονταν σέ πολεμικὲς περιόδους (βλ. φωτ. 4) .

Κατὰ τήν περίοδο πού ὁ Καραϊσκάκης βρισκόταν στήν περιοχὴ, κυρίως δέ ὅταν τό 1823 κατέφυγε στό μοναστήρι ἀσθενής, τὰ παλληκάρια τοῦ φύλαγαν τόν τόπο ἀπό φόβο τῆς εἰσβολῆς ἢ τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἐπίθεσης τῶν Τούρκων (βλ. φωτ. 5-6) .

Προφανῶς ἐπειδὴ φυλάσσονταν ἀπὸ τὰ παλληκάρια τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, ὅσον καιρὸ ὁ Καραϊσκάκης παρέμεινε στήν περιοχὴ, ὁ λαὸς ὠνόμασε τοὺς δύο πύργους «Πύργους τοῦ Καραϊσκάκη», ὅπως καί ἀπὸ τήν λαϊκὴ παράδοση κυκλοῦται, ἐνῶ ὑποστηρίζεται καί ἡ ἀποψη ὅτι οἱ πύργοι στὴ σημερινή τους μορφή κτίσθηκαν ἀκριβῶς κατὰ τήν περίοδο πού ὁ Καραϊσκάκης ἄρρωστος ἐφιλοξενεῖτο στό μοναστήρι.

Βέβαια πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε πάλι ὅτι συμπλέκεται μαζί τους καί τό φαράγγι μέ τό φυσικὸ γύρω δρυμό, πού δένει μαζί τους σ' ἓνα σπάνιο σύνολο: τό προσκύνημα καί ὅλα τὰ μνημεῖα μέ τήν ἐπιβλητικὴ παρουσία τοῦ ἀνέπαφου ἀκόμα οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος (βλ. φωτ. 7-11) .

5. Οικότυπος και πολιτισμικά ιδιώματα της περιοχής.
Τό μοναστήρι, ο ανατολικός «Πύργος του Καραϊσκάκη»
καί μέρος του Προυσού στο βάθος.

6. Οικότυπος, σύμβολα και τεχνική.
Ο δυτικός «Πύργος του Καραϊσκάκη» μέ τον Προυσό στο βάθος.

5. *Σύνδεση τῶν κτισμάτων - πύργων - μνημείων μέ τόν ἥρωα
τοῦ '21 Καραϊσκάκη καί ἡ δράση του στήν περιοχή*

Ὁ Καραϊσκάκης ἀδελφώνεται μέ τή ρουμελιώτικη γῆ, τήν εὐλογημένη γῆ, τήν ἡρωϊκή γῆ καί πολεμάει τούς Τούρκους.

Ὁ ἥρωας κατά τή λαϊκή παράδοση ἔδρασε μέ τά παλληκάρια του στά βουνά τῆς Χελιδόνας καί τοῦ Πανατωλικοῦ.

Μεταξύ τῶν πληθυσμιακῶν μονάδων τῆς περιοχῆς κυκλοῦνται ὅτι, ὅταν ὁ Καραϊσκάκης ἔφτασε ἄρρωστος μέ τά παλληκάρια του στήν περιοχή τοῦ Προυσοῦ τό 1823, ζήτησε τή βοήθεια τῆς Παναγιάς. Ὅπως ὅλοι μας κατέφυγε κι ὁ ἥρωας σ' Αὐτή, στήν προστασία Της. Ζήτησε τήν ἱασή του στή μητέρα τοῦ Χριστοῦ καί μητέρα ὄλων μας. Ἡ Παναγία ἄκουσε τήν εἰλικρινή προσευχή του καί ἀπλόχερα ἔδωσε τή βοήθειά της.

Ἀξίζει νά ὑπογραμμιστῇ ὅτι ἰδιαίτερα τονίζεται ἀπό τούς ἀφηγητές τῆς προφορικῆς φιλολογίας ἡ γιατρεία του ἀπό τήν Παναγιά καί ἡ πίστη τοῦ ἥρωα σ' αὐτή. Ὁ ἥρωας εἶχε τάξει τότε στήν Παναγιά νά τήν ἐπαργυρώσῃ, νά ἀσημώσῃ τή θαυματουργική της εἰκόνα, πού εἶναι ἔργο τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά, ὅπως πιστεύεται, ἅμα τόν γειάνη. Καί τό θαῦμα ἔγινε.

Τά δάκρυα συνόδευαν τά παρακάλια του, τό τάξιμό του καί ἡ πίστη του μαζί μέ τίς παρακλήσεις του ἔτρεφαν καί μεγάλωναν τό δένδρο τῆς προσευχῆς καί τό γιγάντωσαν. Τό εἶδε ἡ Παναγιά κι ἄκουσε τίς παρακλήσεις του καί γιάτρεψε τό λιοντάρι τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά νά παλαίψῃ τόν ἐχθρό.

Μετά τήν ἱασή του ὁ ἥρωας ἐπαργύρωσε τήν εἰκόνα της καί σημειώνεται ἐπ' αὐτῆς «*δι' ἐξόδων τοῦ γενναιοτάτου στρατηγοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη*».

Ἀκόμη ὅμως κάθε ἀσπρόμαλλο κεφαλάκι τῶν ἡρωϊκῶν τόπων, πού διηγεῖται καί ἀνακυκλώνει τήν ἱστορία μας, πού τή διδάσκει καί τήν κρατάει ζωντανή - μέχρι πότε ὅμως ἂν ἐμεῖς ἀδιαφοροῦμε; -, διηγεῖται ὅτι ὁ ἥρωάς μας, ὁ πάντοτε βέβαια ἐλευθερόστομος Καραϊσκάκης, μετά τή θεραπεία του, εἶπε μέ τή θαυμαστή ζωντάνια του: «*καί σύ, Κυρά μου, πλερωμή ἤθελες γιά νά μέ γειάνης;*».

Κατά τήν παράδοση ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι ὁ ἥρωάς μας κατά τή διάρκεια τῶν πολλῶν ἀσθενειῶν του μιά ἄλλη φορὰ φιλοξενήθηκε στή Δομνίστα τῆς Εὐρυτανίας ἀπό τούς φίλους του Γιολδασαίου². Ἰδιαίτερα δέ καί πλατιά κυκλοῦνται μεταξύ τῶν πληθυσμιακῶν μονάδων ἡ γεννναία συμπλοκή τοῦ ἥρωα καί τῶν παλληκαριῶν του στά βουνά τῆς

Χελιδόνας³ καί τοῦ Παναιτωλικοῦ, τό πῶς οἱ Τοῦρκοι ὅπου καί νά πηγαιναν γιά νά διαβοῦν ἀφανίζονταν ἀπό τόν ἥρωα καί τά παλληκάρια του.

Ἡ μεγάλη συμβολή τοῦ ἥρωα καί τῶν παλληκαριῶν του στόν ἀγῶνα γιά τή λευτεριά, τή μεγάλη λευτεριά τῆς Πατρίδας μας, διαρκῶς παρουσιάζεται ζωηρά χρωματισμένη σ' αὐτόν τόν τόπο.

Πολλές ἱστορικές διηγήσεις πού ἔχουν τόν ἴδιο ἱστορικό πυρῆνα, τῆς καταστροφῆς τῶν Τούρκων ἀπό τόν ἥρωα, μᾶς ἀναφέρονται στίς ἐρευνηθεῖσες καί ἐξεταζόμενες μονάδες καί ἐμεῖς τίς σημειώσαμε καί θελήσαμε νά τίς καταγράψουμε (τόποι - μνημεῖα, ἱστορικά στοιχεῖα) μ' αὐτήν τήν ἀνακοίνωση.

Τά ἱστορικά αὐτά στοιχεῖα μέ τά μνημεῖα τους, ὅπως δένονται σφιχτά μέ τόν τόπο, τήν τοπογραφία, πού ὀδηγεῖ στήν ἀναγκαιότητα τῆς διαμόρφωσης τοῦ τόπου ὡς ἐπισκέψιμου, μ' αὐτή τή φασματική διάσταση δέν ἔχουν καταγραφή ἀπό τό χέρι τοῦ ἱστορικοῦ, ὡς ἱστορικά γεγονότα - μνημεῖα γιά τόν ἀετό τῶν βουνῶν, πού κατέβηκε ἀπ' τόν Ἀσπροπόταμο καί ἔδρασε καί στήν περιοχὴ αὐτῆς Ρούμελης. Δέν θά ἀναλυθοῦν ἐδῶ τά ἤδη καταγεγραμμένα ἀπό ἄλλους στοιχεῖα τῆς καθόδου του ἀπό τόν Ἀσπροπόταμο κ.λπ., ἀλλά ἡ προσπάθειά μας περιορίζεται στήν παροχὴ τῶν στοιχείων, ὅπως αὐτά κυκλοῦνται μεταξύ τῶν πληθυσμιακῶν μονάδων τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς καί σφιχτοδένονται, ὅπως ἤδη ἔχομε ὑπογραμμίσει, ὅλα τά στοιχεῖα καί τά μνημεῖα μέ τό φυσικό περιβάλλον, τόν παράγοντα ἄνθρωπο - τήν πολιτισμική του ἀντίληψη, γιά τίς ἀξίες, πού νομίζομε ὅτι ἀποταμιεύονται ὡς στοιχεῖα ἐρευνητικά ὅποιασδήποτε ἐποχῆς, ὅποιουδήποτε χρόνου.

Ἡ Εὐρυτανία λόγῳ τοῦ ἐδάφους της ἔμεινε ἐλεύθερη ἀπὸ κατακτητές καί ὅσοι τολμοῦσαν νά διαβοῦν τά δύσβατα μέρη της δέχονταν ἐπιθέσεις τῶν ἀνθρώπων της, τῶν ἡρώων της. Πουθενά δέν εἶχε ἐγκατασταθῇ τούρκικο ποδᾶρι. Μοναδική ἐξαίρεση γιά τήν εὐρυτανικὴ γῆ ἀποτελεῖ τό Καρπενήσι, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθῇ κάποια τουρκικὴ διοίκηση μέ ὅλες βέβαια τίς ἐπεκτατικές δραστηριότητες καί ἐπιπτώσεις ἀπὸ τήν ἐγκατάσταση αὐτή, γεγονός τό ὁποῖο ὁμως συγχρόνως ἀποτελέσει τόν πυρῆνα καταστροφῆς τῶν Τούρκων. Διότι ἡ Εὐρυτανία ἀπετέλεσε τό σπῆν τῶν ἄρματολῶν καί τῶν κλεφτῶν καί ἦταν ὁ ὄλεθρος τῶν Τούρκων.

Μάλιστα ἦταν γνωστό καί μέχρι σήμερα ἀναφέρεται μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τῆς τοπικῆς κοινωνίας καί ὄχι μόνο στήν ἐξεταζόμενη περιοχή, ἀλλά καί σ' ἄλλες γεωγραφικὲς χῶρες ὅτι ἡ Εὐρυτανία ἦταν ὁ τουρκοφάγος τόπος.

Ἡ ἱστορική αὐτή ἀλήθεια ρίζωσε βαθιά καί βλάστησε τραγούδι. Ἔτσι ἡ ἀλήθεια αὐτή περιέχεται καί ἐκφράζεται στό δημοτικό τραγούδι τοῦ Καρπενησιοῦ:

Τό τραγούδι διαμορφώνεται σέ δύο θεματικούς κύκλους:

Α. Ὁ πρῶτος περιστρέφεται στόν ἱστορικό πυρῆνα τοῦ Καρπενησιοῦ, τοῦ Καρπενησιώτη καί τῶν καπεταναίων: Δροσαῖοι, Μάμαλης, Χατσιολιάγας, Ζαπανιώτης - Καραμῆτσος (1878).

Β. Ὁ δεύτερος στόν ἱστορικό πυρῆνα γεγονότων τῆς Φραγκίστας κ.λπ.

*Α. Τό τραγούδι τοῦ Καρπενησιοῦ, τοῦ Καρπενησιώτη
καί τῶν καπεταναίων τους*

*Ρωτᾶτε τοὺς Μπερατιανούς καί τοὺς Καρπενησιῶτες
τό τί χαμπέρια φέρουνε ἀπό τό Καρπενήσι.*

*Τό Καρπενήσι εἶναι στενό, ἔχει στενά σπιτάκια
ἔχει ποτάμια ἀπέραντα, βουνά κατακλεισμένα,
ἔχει κορίτσια ὁμορφα, ἄντρες, καπεταναίους
ἔχει καί μιὰ χανούμισσα πού ἔχασε τό γιό της.*

Τό γιό της τόν σκοτώσανε ⁴.

*Ἔνα πουλάκι λάλησιν (μπρέ) στό δίπλα τό ταμπούρι·
νουδί λαλοῦσι, μωρέ, σάν πουλί, νουδί σάν τ' ἄλλα τά πουλάκια,*

7. Ἀποψη τοῦ Προυσοῦ
στήν περιοχή τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται οἱ «Πύργου τοῦ Καραϊσκάκη»

μόν' κιλαηδοῦσιν, μωρέ, κι' ἔλεγε, μόν' κιλαηδεῖ καί λέγει:
 – Ρωτᾶτε τοὺς Σιατιστιανούς καὶ τοὺς Καρπενησιῶτες
 τό τί χαμπέρι φέρανε ἀπὸ τό Καρπενήσι.
 – Τό Καρπενήσι εἶναι ψηλό, ἔχει στενά μπογάζια ⁵,
 ἔχει ποτάμια ἀπέραντα 'πὸ πέρα νά περάσω,
 πῶχουν οἱ κλέφτες σύναξη κι ὅλ' οἱ καπιταναῖοι
 πού κάνουν τό συνέδριο οἱ καπετάν Δρουσαῖοι ⁶.

Δέ ρωτᾶτε τοὺς Περαιτιανούς καὶ τοὺς Περαιβερίτες
 τό τί χαμπέρια (Νῖκο μ') ἐφέρανε ἀπὸ τό Καρπενήσι;
 – Τό Καρπενήσι (Νῖκο μ') εἶν' στενό, ἔχει στενά σοκάκια,
 – ν-ἔχει ποτάμια (Νῖκο μ') ἀπέρναγα, ν' ἔχει καπεταναίους,
 ν-ἔχει τό γέρο - Μάμαλη...
 – Τίνους τά λέτε τοῦτα, ποιόν ὀρμηνεύετε,
 ἡ ἀγάπη μου στά ξένα, μοῦ εἶπαν παντρεύεται ⁷ (τσάκισμα).

Β. Τραγούδια ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Φραγκίστας κ.ἄ.

Ρουτᾶτι τοὺς Μαραθιανούς κι τοὺς Καρπενησιῶτες
 τό τί χαμπέρια φέρανι ἀπὸ τοῦ Καρπενήσι.
 – Τοῦ Καρπενήσ' εἶνι στινό, ἔχει στινά σουκάκια.
 Μέσ' στή Φραγκίστα στοῦ χωριό, στ' ἀπάνου μαναστήρι,
 οὐλ' ἡ Τουρκιά μαζώχτηκε, πιζούρα κι καβάλλα
 κι φέρουν κι πουλύ ψουμί... ⁸.

8. Στό σύμπλεγμα
 τῆς ἐρευνώμενης περιοχῆς:
 Τό ἐξωκκλήσι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
 Προουσὸ στήν ἀμαξιτὴ ὁδὸ
 καὶ πάνω ἀπ' τό βαθύ φαράγγι.

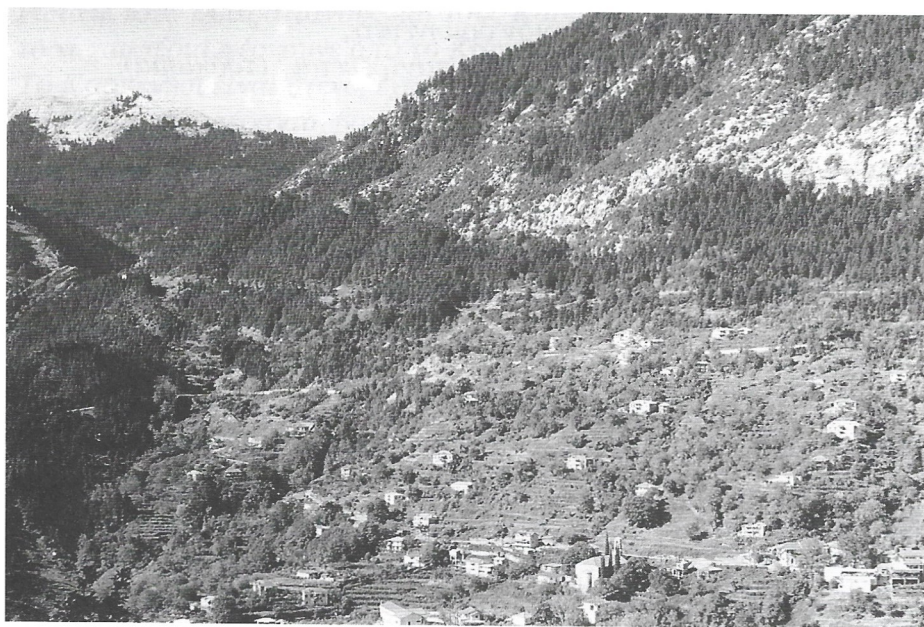
Ἐρωτᾶτε τοὺς Μαραθιανούς καί τοὺς Καρπενησιῶτες
τό τί χαμπέρια φέρουννε ἀπό τό Καρπενήσι.

– Μέσα στή Φραγκίστα στό χωριό, στά δύου μοναστήρια
πολλή Τουρκιά μαζώνεται στ' ἀπάνου καί στού κάτω,
ζυμῶσαν καί πολύ ψωμί χωσάδα ⁹ γιά νά πᾶνε.

Ἵμέρης ¹⁰ πάγει τήν ποταμιά, Γιακούπης πάγει τήν ἄκρη
καί τό μικρό μπεηγόπουλο πάγει τή ράχη ράχη
μέ τά μπουζούκια παίζοντα βαρεῖ τά ταβλαμποῦσα ¹¹
καί περπατώντα στά χωριά, ρωτώντα τοὺς γερόντους:

– Γερόντοι, πῶς πορεύετι ¹² μέ τοὺς καπεταναίους;

– Ἄδικο, μπέτη μου, ἄδικο σ' ἐμᾶς τοὺς φουκαράδες·
γυναῖκες δέν ὀρίζομε, κορίτζια καί νυφάδες ¹³.

9. Ἀποψη τοῦ Προυσοῦ μέ τό βουνό «Ἀραποκέφαλα»,
διακλάδωση τοῦ Παναιτωλικοῦ, στό βάθος ἀριστερά.

Ρωτᾶτε τοὺς Περατιανούς καί τοὺς Καρπενησιῶτες
τό τί χαμπέρια φέρανε ν-ἀπό τό Καρπενήσι.

– Τό Καρπενήσ' εἶναι στινόν, ἔχει στινά σοκάκια,
πολλή Τουρκιά μαζεύτηκαν τ' Ἀγραφα νά χαλάσουν.

– Ν-έσεῖς γερόντοι 'πό τ' Ἀγραφα κ' ἐσεῖς κοτσαμπασῆδες

γλήγορα τό μουρσεσελέ ¹⁴ ν-ἀπό τ' ν 'Οξυά καί κάτου.
Τούρκους νά μή πιστέψετε, Τούρκους μή προσκυνᾶτε·
βάνουν φωτιά μέσ' στ' Ἄγραφα, σ' οὔλα τά βιλαέτια ¹⁵.

Ζητοῦνι μου κι Λειβαδιά, Πάτρα κι Καρπινήσι,
κάν'να πασᾶ δέν εἶδιτι κάν'να κακό βιζύρη;
– Ἡμεῖς πασᾶ δέν εἶδαμι, μήδι κακό βιζύρη·
ἡ Χατσιαλιάγας πέρασε μί δυό, μί τρεῖς χιλιάδισ
κ' εἶχι τοῦ Μάμαλη κουντά στή μούλα καβαλλάρη,
στή μούλα καί στά σίδηρα, στήν ἄλυσου διμένου ¹⁶.

10. Ἀπό τόν οἰκότυπο τῆς περιοχῆς, στήν ὁποία ἀνήκουν τά ἐρευνώμενα μνημεῖα:
Ἡ Καστανιά ἀριστερά μέ τούς οἰκισμούς «Ποτάμι» καί «Καστανούλα»
κάτω δεξιὰ κοντά στόν «Ξεριά» τοῦ Κρικελλοπόταμου, ἡ Χελιδόνα ἐπάνω δεξιὰ,
καί ὁ ἀμαξιτός δρόμος πού ὁδηγεῖ στά «Χάνια» τοῦ Προουσού (Μπαλτέικα)
καί τόν Ἀσπρόπυργο.

Μᾶς πῆρι ὁ χινόπουρος, μᾶς πῆρι κί χειμώνας·
στά ποῦ θά ξιχειμάσουμι τούτονι τόν χειμῶνα;
– Θά πᾶμ' κατά τόν Ὑόλυμπο κουντά στ' Ἀργυροπούλι·
'κεῖ ἔχου φίλους χωριανούς, ἱκεῖ 'νι κ' ἡ σιργιά μου ¹⁷,
ἔχου τούν Κρούτα ξάδιρφου κι τούν Ἀντάρη φίλου ¹⁸.

Στούς κύκλους τοῦ τραγουδιοῦ δύνανται νά παρατηρηθοῦν:

α) Ἱστορικά στοιχεῖα. Αὐτά δύνανται νά κατηγοριοποιηθοῦν ὡς
ἐξῆς:

αα) Στήν πολεμική κατάσταση τῶν ἀντιπάλων:

«πῶχουν οἱ κλέφτες σύναξη κι ὅλ' οἱ καπιταναῖοι»¹⁹.

«μιά χανούμιστα πού ἔχασε τό γυιό της. Τό γιό τόν σκοτώσανε»²⁰.
«κάνουν τό συνέδριο οἱ καπετάν Δρουσαῖοι»²¹.

«Τό Καρπενήσι ν-ἔχει καπεταναίους ν-ἔχει τό γέρο Μάμαλη»²².

«Ζητοῦνι... κι Λειβαδιά, Πάτρα κι Καρπενήσι κἀν'να πασᾶ δέν εἶδι-
τι κἀν'να κακό βεζύρη·

ἡ Χοτσιαλιάγας πέρασι μί δυό, μέ τρεῖς χιλιάδες
κ' εἶχι τού Μάμαλη κουντά στή μούλα καβαλλάρη
στή μούλα κι στά σίδηρα στήν ἄλυσου διμένου»²³.

«Μέσ' στή Φραγκίστα στοῦ χουριό στ' ἀπάνου μαναστήρι
οὔλ' ἡ Τουρκιά μαζώχτηκι, πιζούρα κι καβάλλα
κι φέρνουν κι πουλύ ψουμί...»²⁴.

11. Ὁ σχετικός μέ τά ἐρευνώμενα θέματα οἰκότυπος:

Μέρος ἀπό τό «φαράγγι τοῦ Προυσοῦ» μέ τό βουνό τοῦ Προυσοῦ ἀριστερά,
τό βουνό τῆς Καστανιάς στό μέσον (καί τά δύο ἀποτελοῦν διακλαδώσεις
τοῦ Παναιτωλικοῦ) καί τό βουνό «Κεραμίδι» στό βάθος ἀριστερά.

Στό Καρπενήσι «...πολλή Τουρκιά μαζεύτηκαν τ' Ἀγραφα νά χαλάσουν·

Ν-ἔσεῖς γερόντοι 'πό τ' Ἀγραφα κ' ἔσεῖς κοτσαμπασήδες
γλήγορα τό μουρεσελί ν-ἀπό τήν Ὁξιά καί κάτω·

Τούρκους νά μή πιστέψετε...

βάνουν φωτιά μέσ' στ' Ἀγραφα σ' οὔλα τά βιλαέτια ²⁵».

αβ) Στό χρόνο, τόπο, διαμονή:

Θά πᾶμι κατά τ' Ἀγραφα, κουντά στού Καρπινήσι,

θά πᾶμ' κατά τούν Ὀλυμπου...

'κεῖ ἔχου φίλους χωριανούς, ἱκεῖ 'νι κ' ἡ σιργιά μου

ἔχου τούν Κρούτα ξάδιρφου κι τούν Ἀντάρη φίλου ²⁶.

αγ) Ὀχυρωματική - πολεμική τέχνη ²⁷.

β) Ἐπικοινωνιακά στοιχεῖα.

Προκύπτει στενός σύνδεσμος Εὐρυτανίας καί Θεσσαλίας καί ἡ ὁμό-
ψυχη σύνδεση καί προσέγγιση τῶν γεωγραφικῶν μονάδων ²⁸, κατά τήν
ὁποία συνδετικός κρίκος εἶναι ἡ ἀλυσίδα τῶν ἀξιῶν (πατρίδα, ἀνδρεία,
γενναιότητα, ἡρωϊκό πνεῦμα).

γ) Οἰκιστικά - μορφολογικά στοιχεῖα τοῦ Καρπενησιοῦ ²⁹.

δ) Οἰκολογικά - γεωλογικά στοιχεῖα τοῦ τόπου (Καρπενησιοῦ) ³⁰.

ε) Κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεῖα:

Στενά σπιτάκια, ζύμωμα ψωμιοῦ - πολύ ψωμί, μοναστήρια, μπου-
ζούκια, ταβλαμποῦσα, νυφάδες, φουκαράδες, γερόντοι (δημογέροντες),
κοτσαμπασήδες, πασᾶς, βεζύρης, σιργιά, ξάδιρφος ³¹.

ς) Φυσιογνωμικά - ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα:

Κορίτσια ὁμορφα, ἀγόρια, ἄνδρες, καπεταναίους (ἀνδρεία) ³².

ζ) Σύνθεση τῆς πληθυσμιακῆς μονάδος τοῦ Καρπενησιοῦ :

Γηγενεῖς καί Τοῦρκοι.

η) Ἀναγγελία καί γνώση γεγονότων - μηνύματα προφητικά:

Μέ πουλί (φωνή πουλιοῦ πού δέν εἶναι ὁμως φωνή πουλιοῦ) ³³

Δέν θά ὑπείσέλθωμε βέβαια στήν ἔρευνα καί ἀνάλυση τῶν σημειωθέντων στοιχείων, γιατί, ὅπως γίνεται φανερό, ἡ προσέγγιση αὐτή δέν μπορεῖ νά γίνη σέ μιᾷ ἀνακοίνωση. Σημειώνουμε ἀπλῶς μόνον ἐδῶ τή βούληση καί τόν πόθο τῶν κατοίκων διαφόρων γεωγραφικῶν μονάδων γιά τή συμμετοχή τους στόν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας: ἀναζητοῦν μέρος στοῦ ἥρωϊκοῦ γίγνεσθαι, στόν ἥρωϊσμό τῶν κατοίκων τῆς Εὐρυτανίας, τοῦ Καρπενησιοῦ καί τοῦ Καρπενησιώτη, πρᾶγμα πού δημιούργησε κυρίως τίς παραλλαγικές μορφές τοῦ ἄσματος, ὅπως φαίνεται.

Στή συνισταμένη ὅλων αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων ἀπό τόν τομέα τῆς λαϊκῆς φιλολογίας γιά τόν Καραϊσκάκη καί ἄλλους ἥρωες τοῦ '21 καί γιά τοὺς Τούρκους σέ σχέση μέ τή συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή καί τίς πληθυσμιακές της μονάδες, πού συνδέσαμε μέ τά ὑπό ἐξέταση ἱστορικά μνημεῖα, θά πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε τό βέβαιο γεγονός τῆς βαθειᾶς χαραῆς τῆς πέννας τῆς Ἱστορίας στόν τόπο αὐτό - τή Ρούμελη - μέ τόν Καραϊσκάκη καί μέ τά παλληκάρια του, ἐνῶ ὁ θάνατός του ἔκοψε τήν ἀνάσα ὅλων τῶν Ἑλλήνων, γεγονός πού πολύ χαρακτηριστικά ἔχει θεμελιώσει καί οἰκοδομήσει ἡ λαϊκή ἀσματική δημιουργία:

Στή θεματική αὐτή δημιουργία τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη δύνανται νά διακριθοῦν τρεῖς ἐπάλληλοι κύκλοι. Ἐνῶ δηλ. ὁ θεματικός πυρήνας περιστρέφεται στό θάνατο καί στήν τελευταία κυρίως μάχη τοῦ Καραϊσκάκη στό Φάληρο καί ἀναλύονται τά σχετικά γεγονότα, ἐν τούτοις τό τραγούδι φαίνεται νά ὁμαδοποιῆται στίς ἐξῆς ἐνότητες:

Α) Πολεμική κατάσταση, μάχη καί τό βαρὺ λάβωμα τοῦ Καραϊσκάκη· ἐλπίδα ἀποφυγῆς τοῦ θανάτου καί μέ τήν παρέμβαση γιατρῶν.

Β) Λάβωμα τοῦ Καραϊσκάκη καί ἐγκατάλειψη τῆς πίστεως διασώσεώς του· κύκλος πεποιθήσεων σχετικῶν μέ τό θάνατο καί οἱ σχετικές πρακτικές.

Γ) Τά μετά τό ἄγγελμα τοῦ θανάτου του.

*Α) Πολεμική κατάσταση, μάχη καί τό βαρὺ λάβωμα
τοῦ Καραϊσκάκη· ἐλπίδα ἀποφυγῆς τοῦ θανάτου:*

*Καραϊσκάκης τό 'μαθε, πολύ τοῦ κακοφάνη·
εὐθύς τό ἄτι φώναξε γιά νά καβαλλικέψη (βλ. φωτ. 12-13).
Στήν στράτα πού ἐπάγαινε, στόν δρόμο πού παγαίνει,
βρίσκει καί τ' Ἀρχοντόπουλο καί τόν Κίτζο Τζαβέλα,
βρίσκει τό Λάμπρο Βεῖκο, τοὺς τρεῖς καπεταναίους.*

Εὐθύς γιουρούσι νά κάμωμε στοῦ Ρούμελη τ' ἀσκέρι
 κι ἄς εἴμασθε κι ὀλιγοστοί κι ἄς εἴμασθε κι ὀλίγοι.
 Τρία γιουρούσια κάμανε, τὰ τρία ἀράδα ἀράδα,
 τρία ντουφέκια τοῦ ἤρθανε, τὰ τρία ἀράδα ἀράδα ³⁴.

12. Ἀπό τούς ἀξιακούς κώδικες:
 Προτομή τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη,
 στή συμβολή τῶν δρόμων ἐπάνω
 ἀπό τό Μοναστήρι τοῦ Προουσῶ.

13. Τό λιοντάρι τῆς Ρούμελης
 ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης.

Τρεῖς περδικούλαις κάθονται ζ' τόν κάμπο τῆς Ἀθήνας,
 Εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καί τὰ φτερά γραμμένα
 Εἶχαν καί τὰ κεφάλια τους στό αἷμα βουτισμένα.
 Ἀπό βραδύ μυρολογοῦν καί τό ταχύ φωνάζουν·
 Τρίτη, Τετράδη θλιβερή, Πέφτη ³⁵ φαρμακωμένη
 Παρασκευή ξημέρωνε, νά μ' εἶχε ξημερώση
 Ἀφέντες ἔβαλαν βουλή τόν πόλεμο νά πιάσουν·
 Καραϊσκάκης φώναξε πάνω ἀπ' τ' ἄλογό του·
 «Ποῦστε μπρέ Ρουμελιῶταις μου, παιδιά μου ἀντρειωμένα

Γυμνῶστε τὰλαφρά σπαθιά καί ῥίξτε τὰ τουφέκια
Βάλτε μου Τούρκους στά μπροστά καί κόψτε καί σκοτώστε». ³⁵
Ἦρτε μεντάτι τῶν Τουρκῶν πεζοί καί καβαλάρει
Δέν ἦταν λίγ' οὐδέ πολλοί, ἦταν ἐννιά χιλιάδαις.
Πρῶτο γιουροῦσι πῶκαμαν, δεύτερο τράκο κάμαν
Λαβώνεται ὁ Καραϊσκάς κι ὁ καπετάν Νικήτας.
Κι ὁ Καραϊσκος φώναξε, ψηλή φωνίτσα βγάζει·
«Ἕλληνες μὴν κιοτέψετε, παιδιὰ μὴ φοβηθῆτε,
Καί παρ' τό γιούχα ἡ Τουρκιά κ' ἐρθῇ καί μᾶς χαλάση
Σάν Ἕλληνες βαστάξετε καί σάν Γραικοί σταθῆτε
Κι ἐγὼ κι ἂν ἐλαβώθηκα κ' ἂν εἶμαι πληγωμένος
Τώρα θά πάω στήν Κούλουρη ³⁶ καί στή Φανερωμένη
Ποῦ 'ναι βασιλικὸς γιατρός, πάει νά μέ γιατρέψη ³⁷.

Σέ κλαῖν, Ἀντώνη, τὰ κλαριά, σέ κλαίει ὁ κόσμος ὅλος,
σέ κλαῖν τὰ δόλια τ' Ἀγραφα, πέντ' ἔξ, ὀχτῶ πρωτὰτα.
– Κύριε, τό τί γίνηκε Γεωργάκης Καραϊσκος;
Μᾶς εἶπαν πού λαβώθηκε στό πρῶτο τό ταμπούρι
καί συντροφιὰ τόν 'πήρανε, στήν Κούλουρη τόν πάγουν.
Στέλνουν τόν Κράλη στοὺς γιατροὺς κογκρέσο γιὰ νά κάμουν.
– Γιατροί μου, σᾶς παρακαλῶ τρεῖς μέρες γιὰ νά ζήσω,
ὅσο νά γράψω γράμματα νά στείλω στή Ρουσία ³⁸.

Τρίτη, Τετράδη θλιβερή, Πέφτη φαρμακερή,
Παρασκευὴ ξημέρωσε, μὴν 'άχε ξημερώσει,
πού πρωτοπιάσθη ὁ πόλεμος πάνου στίς τρεῖς ἡμέρες.
Τόν Καραϊσκο λάβωσαν στό πόδι καί στό χέρι.
– Ἐγὼ κι ἂν ἐλαβώθηκα, ἐγὼ πάλι θά γειάνω,
θά πιῶ Τούρκων αἵματα καί τότε θά πεθάνω.
– Παιδιὰ μου, μὴ γκιοτίσετε ³⁹, τόν πόλεμο μὴ παῦτε
Δέν εἶχανε τύχη οἱ γι-Ἕλληνες νά ζήσω πέντε ἡμέρες
νά ξεπατώσω τὴν Τουρκιά, τοὺς παλιομουρτάτες ⁴⁰.

Τρίτη, Τετράδη χλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη,
Παρασκευὴ ξημέρωνε, μὴν εἶχε ξημερώσει.
Πικρὸ βόλι τοῦ ρίξανε καί στήν καρδιά τόν πῆρε
κι ὁ καπετάνος φώναξε καί στό ἄσκερι λέει:

– Ἕλληνες μὴν κιοτεύετε, στό νοῦ σας μὴν τό βάλτε,
τί ἐγὼ θά πάω στήν Κούλουρη, θά πάω γιά γιατρεία,
νά πλύνω τίς λαβωματιές, νά γειάνω τούς γεράδες ⁴¹.

Σέ πέντε ἡμέρες εἶμ' ἐδῶ, σέ δέκα - τρεῖς γερίζω.
– Μουῖδέ στίς πέντε φάνηκε, οὐδέ στίς δεκαπέντε.
Καραϊσκάκης πέθανε, τόν κλαῖν' οἱ Ρουμελιῶτες,
τόν κλαῖνε οἱ ἄρματολοι, τόν κλαίει ὁλος ὁ κόσμος
τόν κλαῖν' τὰ παλληκάρια του, ὅλ' οἱ ἀγαπητοί του ⁴².

– Εὖπνα πουλί μ' κι' ἀγνάντεψε, ἀητέ μ' κι' ἀφουγκράσου.
– Τήρα καλὰ τή Ρούμελη, καλὰ τό Μεσολόγγι.
– Μὴν εἶν' πεσμένος κι' ἄρρωστος ὁ Γεώργη Καραϊσκάκης;
– Μὴν ἀγροικᾶς τή σπάθα του τή χρυσοστολισμένη
νά σκίζ' ἀράπικα κορμιὰ καί τούρικα κεφάλια;
– Δέν εἶν' ἐκεῖ ὁ Στρατηγός δέν πολεμάει τούς Τούρκους.
– Ὁ Γεώργης κοίτετ' ἄρρωστος κοίτεται λαβωμένος·
κι' ἀγκομαχάει σάν τό θεριό στοῦ Φαληριά τόν κάμπο ⁴³!

*Β) Λάβωμα τοῦ Καραϊσκάκη καί ἐγκατάλειψη τῆς πίστεως
διασώσεώς του· κύκλος πεποιθήσεων σχετικῶν μέ τό θάνατο
καί οἱ σχετικές πρακτικές:*

«Τρίτη, Τετράδη χλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη
Καραϊσκάκης χούιαξι πού μέσ' τού μιτιρίζι:
– Τού ποῦ 'στι, Ρουμελιῶτις μου, δικοί μου λιβιντάδισ;
Γιά πάρ' τι ζῶσι τὰ σπαθιά, πάρι κι τὰ ντουφέκια,
κι αἶσι νά πηγαίνουμε στῆς Τρίχας τού γκιουφύρι
νά κόψουμε τύν ἄλυσου...»⁴⁴.

Τρίτη, Τετράδη χλιβιρή, Πέφτη φαρμακουμένη
Παρασκιβή ξημέρουνι, μὴν εἶχι ξημιρώσει
σάν πριάστηκαν στοῦ μ-πόλιμου τρεῖς μέρις κι τρεῖς νύχτις.
Πέφτουν τουφέκια σάν βροχή, γκιουλέδισ⁴⁵ σάν χαλάζι
κι αὐτὰ τὰ λιανοτούφικα σά σιγανή δρουσίτσα.
Καραϊσκάκης χούιαξι, Καραϊσκάκης λέγει:
«Πιδιά μ', πάψι τού μ-πόλιμου, πάψι κί τό τουφέκι
νά κατακάτσ' οὐ κουρνιαχτός, νά σηκωθῇ ἡ ἀντάρα
νά μαζουχτῇ τού μπλούκι μου ⁴⁶.

Γ) Τά μετά τό ἄγγελμα τοῦ θανάτου του.

Πουλιά μου διαβατάρικα, πουλιά μ' αὐτοῦ πού πᾶτε.

Ἄν σᾶς ρωτήσουν τά βουνά, οἱ λόγγοι, τά λαγκάδια,
ἄν σᾶς ρωτήσουν κι' ἄν σᾶς ποῦν, ποῦ εἶν' ὁ στρατηγός μας;

– Μήν πῆτε πῶς ἀπέθανε, μήν πῆτε πῶς λαβώθη.

μόν' πῆτε πῶς εἶν' ἄρρωστος, βαρειά γιά νά πεθάνη!

κι' ἄς φέρουν ἀπ' τή Βενετιά, γιατρούς καί ντοτοράδες.

Τί κλαίει ἡ Ρούμελ', ὁ Μωρηᾶς κι ὅλα τά κλεφτοχώρια;

Ὁ στρατηγός ἀπέθανε καί πίσω δέν γυρίζει!

– Μαῦρος καπνός καί σύννεφα, θελά, μελανιασμένα,

τόν ἔζωσαν, τόν σήκωσαν, στόν οὐρανό τόν πῆγαν.

– Σκορπίσαν τά κλεφτόπουλα δεξιά, ξερβά καί κλαῖνε.

– Κλαῖνε τ' ἀντρεῖα τ' ἄρματα, κλαῖν' τ' ἀσημιά σπαθιά του.

Κλαίει καί μιὰ καλόγρηα ἀπό 'νά μοναστήρι.

Μαράθηκαν τά λέλουδα, στερέψαν τά ποτάμια!

καί σφάλισαν τίς ξώπορτες, μετόχια ρημαγμένα.

– Ὁ Στρατηγός μας πέθανε, κλάψ' τε τόν χελιδόνια,

ὅπ' ἤρχεστε τήν ἄνοιξι, νά χτίστε τή φωλιά σας.

Κλάψ' τε ἀγρίμια τοῦ βουνοῦ, κι' ἄλογα τοῦ κάμπου.

Κλάψ' τε παπάδες - μοναχοί - καί σεῖς καπετανέοι

Κλάψε καί σύ ἀρχόντισσα, ἄρματωλοῦ κοπέλι.

Ἐνα ποτάμι δάκρυα ζοματιστό κυλάει

μέσ' ἀπ' τά κλέφτικα χωριά τ' ἀπαρφανεμένα·

κι' ἀχολογάει καί δέρνεται στίς ρεματιές καί σκουίζει·

κι' οὔθι περνάει φωτιά, κι' οὔθι περνάει ἀντάρρα,

κι' καίει τά τούρκικα κορμιά, σάν παγωμέν' ἄτσάλι,

τί εἶν' ἀπ' τά μάτια τῶν κλεφτῶν καί τῶν καπετανέων ⁴⁷!

Κλαῖνε τά δέντρα κλαῖνε, κλαῖνε καί τά κλαριά·

κλαῖν καί τά λημέρια τά κακόμοιρα·

κλαῖνε τά μονοπάτια πού περπάταγες.

– Γύφτο μου καπετάνιο καί παλληκαρᾶ. (ἔπωδός)

– Κλαῖνε οἱ κρύες βρυσοῦλες, ποῦπινες νερό,

κλαῖνε καί τά μετόχια ποῦπερνες ψωμί,

κλαῖνε τά παλληκάρια μέ τή Ρούμελη!

– Γύφτο μου καπετάνιο καί παλληκαρᾶ ⁴⁸. (ἔπωδός)

Τρέμουν τά κάστρα τρέμουνε, τρέμουν τά βιλαέτια.

*Τρέμει κ' ἡ δόλια Ρούμελη γιά τό γ-Καραϊσκάκη.
Τήν ἐκστρατεία πῶκανες, τόν Πειραιᾶ νά πάρης.
Ἦρθαν τά βόλια θλιβερά, πληγῶσαν τή γ-καρδιά σου.
Κανένas δέν εὐρέθηκε οὔτε στά σάβανά σου ⁴⁹.*

Α) Στήν πρώτη ἐνότητα ἐνυπάρχουν τά ἑξῆς:

α) Ἡ μάχη⁵⁰ καί τό βαρύ λάβωμα ⁵¹ τοῦ Καραϊσκάκη.

β) Τό μοτίβο τῆς προφητικῆς ἀναγγελίας μέ πουλί τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης, τοῦ λαβώματος τοῦ Καραϊσκάκη κ.λπ.

Περιέχονται γνωστά παραστατικά στοιχεῖα (τρεῖς περδικούλες, νύχια κόκκινα (αἷμα), φτερά γραμμένα, κεφάλια στό αἷμα βουτηγμένα· τό βράδυ μοιρολογοῦν καί τό ταχύ φωνάζουν:

*«Τρίτη, Τετράδη θλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη
Παρασκευή ξημέρωνε, νά μ' εἶχε ξημερώση...»⁵².*

γ) Πρόσταγμα τοῦ Καραϊσκάκη γιά ἐπίθεση κατά τοῦ ἐχθροῦ μέ τούς ἀνδρειωμένους Ρουμελιῶτες⁵³.

δ) Προσταγή τοῦ ἥρωα τό λάβωμά του νά μὴν γίνῃ αἰτία ἀποτυχίας τῆς μάχης⁵⁴, γιατί θά γιατρευτῇ⁵⁵ «...θὰ πιῶ Τούρκων αἵματα καί τότε θὰ πεθάνω»⁵⁶.

ε) Ἐπιθυμία τοῦ ἥρωα νά γιατρευτῇ, νά ζήσει:

εα) γιά νά κερδιθῇ ἡ μάχη⁵⁷, νά ξεπατώσῃ τήν Τουρκιά⁵⁸.

εβ) γιά νά γράψῃ γράμματα στή Ρωσία⁵⁹.

Β) Σ' αὕτῃ την ἐνότητα φαίνεται νά περιέχεται μιά ἄλλη διάσταση τοῦ ἀνθρωπίνου «εἶναι» καί «γίγνεσθαι», ροδίζει κάτι ἄλλο, τό μεταφυσικό στοιχεῖο, ζωή - θάνατος, ἡ πίστη καί οἱ πεποιθήσεις πού κυκλοῦνται μεταξύ τοῦ λαοῦ, μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Νομίζουμε ὅτι δύνανται νά παρατηρηθοῦν ἐδῶ ἐκτός τῶν ἤδη ἀναφερθέντων καί τά ἑξῆς στοιχεῖα:

α) Ἡ κλήση καί προσέλευση τῶν οἰκείων (τῆς οἰκογένειας κ.λπ.) στόν ἐτοιμοθάνατο. Γιά τόν Καραϊσκάκη αὐτοί εἶναι οἱ Ρουμελιῶτες⁶⁰. Μάλιστα φαίνεται ἡ ζωντάνια τῆς πεποίθησης τῆς ζωῆς πού ἔκανε ὁ Καραϊσκάκης καί ἡ μεταφορά καί ἡ σύνδεση μέ τό θάνατο καί τήν ψυχή:

*«Γιά πάρ' τι ζῶσι τά σπαθιά, πάρι κι τά ντουφέκια
κι αἰσι νά πηγαίνουμι 'τῆς Τρίχας τοῦ γκιουφύρι
νά κόψουμι τούν ἄλυσου...»⁶¹.*

Γ) Τά μετά τό ἄγγελμα τοῦ θανάτου του.

Πουλιά μου διαβατάρικα, πουλιά μ' αὐτοῦ πού πᾶτε.

Ἄν σᾶς ρωτήσουν τά βουνά, οἱ λόγγοι, τά λαγκάδια,
ἄν σᾶς ρωτήσουν κι' ἄν σᾶς ποῦν, ποῦ εἶν' ὁ στρατηγός μας;

– Μήν πῆτε πῶς ἀπέθανε, μήν πῆτε πῶς λαβώθη.

μόν' πῆτε πῶς εἶν' ἄρρωστος, βαρειά γιά νά πεθάνη!

κι' ἄς φέρουν ἀπ' τή Βενετιά, γιατρούς καί ντοτοράδες.

Τί κλαίει ἡ Ρούμελ', ὁ Μωρηᾶς κι' ὅλα τά κλεφτοχώρια;

Ὁ στρατηγός ἀπέθανε καί πίσω δέν γυρίζει!

– Μαῦρος καπνός καί σύννεφα, θελά, μελανιασμένα,

τόν ἔζωσαν, τόν σήκωσαν, στόν οὐρανό τόν πῆγαν.

– Σκορπίσαν τά κλεφτόπουλα δεξιά, ξερβά καί κλαῖνε.

– Κλαῖνε τ' ἀντρεῖα τ' ἄρματα, κλαῖν' τ' ἀσημιά σπαθιά του.

Κλαίει καί μιὰ καλόγρηα ἀπό 'νά μοναστήρι.

Μαράθηκαν τά λέλουδα, στερέψαν τά ποτάμια!

καί σφάλισαν τίς ξώπορτες, μετόχια ρημαγμένα.

– Ὁ Στρατηγός μας πέθανε, κλάψ' τε τόν χελιδόνια,

ὄπ' ἤρχεστε τήν ἄνοιξι, νά χτίστε τή φωλιά σας.

Κλάψ' τε ἀγρίμια τοῦ βουνοῦ, κι' ἄλογα τοῦ κάμπου.

Κλάψ' τε παπάδες - μοναχοί - καί σεῖς καπετανέοι

Κλάψε καί σύ ἀρχόντισσα, ἄρματωλοῦ κοπέλι.

Ἐνα ποτάμι δάκρυα ζοματιστό κυλάει

μέσ' ἀπ' τά κλέφτικα χωριά τ' ἀπαρφανεμένα·

κι' ἀχολογάει καί δέρνεται στίς ρεματιές καί σκουύζει·

κι' οὔθι περνάει φωτιά, κι' οὔθι περνάει ἀντάρρα,

κι' καίει τά τούρκικα κορμιά, σάν παγωμέν' ἀτσάλι,

τί εἶν' ἀπ' τά μάτια τῶν κλεφτῶν καί τῶν καπετανέων ⁴⁷!

Κλαῖνε τά δέντρα κλαῖνε, κλαῖνε καί τά κλαριά·

κλαῖν καί τά λημέρια τά κακόμοιρα·

κλαῖνε τά μονοπάτια πού περπάταγες.

– Γύφτο μου καπετάνιο καί παλληκαρά. (ἐπωδός)

– Κλαῖνε οἱ κρύες βρυσσοῦλες, ποῦπινες νερό,

κλαῖνε καί τά μετόχια ποῦπερνες ψωμί,

κλαῖνε τά παλληκάρια μέ τή Ρούμελη!

– Γύφτο μου καπετάνιο καί παλληκαρά ⁴⁸.(ἐπωδός)

Τρέμουν τά κάστρα τρέμουνε, τρέμουν τά βιλαέτια.

*Τρέμει κ' ἡ δόλια Ρούμελη γιά τό γ-Καραϊσκάκη.
Τήν ἐκστρατεία πῶκανες, τόν Πειραιᾶ νά πάρης.
Ἦρθαν τά βόλια θλιβερά, πληγῶσαν τή γ-καρδιά σου.
Κανένας δέν εὐρέθηκε οὔτε στά σάβανά σου ⁴⁹.*

Α) Στήν πρώτη ἐνότητα ἐνυπάρχουν τά ἐξῆς:

α) Ἡ μάχη⁵⁰ καί τό βαρύ λάβωμα ⁵¹ τοῦ Καραϊσκάκη.

β) Τό μοτίβο τῆς προφητικῆς ἀναγγελίας μέ πουλί τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης, τοῦ λαβώματος τοῦ Καραϊσκάκη κ.λπ.

Περιέχονται γνωστά παραστατικά στοιχεῖα (τρεῖς περδικούλες, νύχια κόκκινα (αἷμα), φτερά γραμμένα, κεφάλια στό αἷμα βουτηγμένα· τό βράδυ μοιρολογοῦν καί τό ταχύ φωνάζουν:

*«Τρίτη, Τετράδη θλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη
Παρασκευή ξημέρωνε, νά μ' εἶχε ξημερώση...»⁵².*

γ) Πρόσταγμα τοῦ Καραϊσκάκη γιά ἐπίθεση κατά τοῦ ἐχθροῦ μέ τούς ἀνδρειωμένους Ρουμελιῶτες⁵³.

δ) Προσταγή τοῦ ἥρωα τό λάβωμά του νά μήν γίνη αἰτία ἀποτυχίας τῆς μάχης⁵⁴, γιατί θά γιатρευτῇ⁵⁵ «...θὰ πιῶ Τούρκων αἵματα καί τότε θά πεθάνω»⁵⁶.

ε) Ἐπιθυμία τοῦ ἥρωα νά γιатρευτῇ, νά ζήσει:

εα) γιά νά κερδιθῇ ἡ μάχη⁵⁷, νά ξεπατώσῃ τήν Τουρκιά⁵⁸.

εβ) γιά νά γράψῃ γράμματα στή Ρωσία⁵⁹.

Β) Σ' αὐτή τήν ἐνότητα φαίνεται νά περιέχεται μιά ἄλλη διάσταση τοῦ ἀνθρωπίνου «εἶναι» καί «γίγνεσθαι», ροδίζει κάτι ἄλλο, τό μεταφυσικό στοιχεῖο, ζωή - θάνατος, ἡ πίστη καί οἱ πεποιθήσεις πού κυκλοῦνται μεταξύ τοῦ λαοῦ, μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Νομίζουμε ὅτι δύνανται νά παρατηρηθοῦν ἐδῶ ἐκτός τῶν ἤδη ἀναφερθέντων καί τά ἐξῆς στοιχεῖα:

α) Ἡ κλήση καί προσέλευση τῶν οἰκείων (τῆς οἰκογένειας κ.λπ.) στόν ἐτοιμοθάνατο. Γιά τόν Καραϊσκάκη αὐτοί εἶναι οἱ Ρουμελιῶτες⁶⁰. Μάλιστα φαίνεται ἡ ζωντάνια τῆς πεποίθησης τῆς ζωῆς πού ἔκανε ὁ Καραϊσκάκης καί ἡ μεταφορά καί ἡ σύνδεση μέ τό θάνατο καί τήν ψυχή:

*«Γιά πάρ' τι ζῶσι τὰ σπαθιά, πάρτι κι τά ντουφέκια
κι αἰσι νά πηγαίνουμι ἡ τῆς Τρίχας τοῦ γκιουφύρι
νά κόψουμι τούν ἄλυσου...»⁶¹.*

Νά κοπῇ ἡ ἄλυσίδα τῆς ζωῆς καί νά γίνη ἡ μεταφορά στήν ἄλλη ζωή - θάνατος - ἀνάσταση μέ τῆς Τρίχας τό γεφύρι· νά γίνη ἡ διέλευση τῆς ψυχῆς ἀπό ἐκεῖ πού κατά τήν πίστη καί τίς πεποιοθήσεις τοῦ λαοῦ διέρχονται οἱ ψυχές κ' ἔτσι κόβεται ὁ «ἄλυσος»⁶². Νομίζουμε ὅτι ὑποφώσκει καί κάποια ἀχνή παράσταση τῆς βούλησης τοῦ Καραϊσκάκη γιά νά ῥθοῦν τά παλληκάρια ἀρματωμένα ἀντιμέτωπα μέ τό Χάρο.

β) Ἡ ἀνάπαυλα, παύση τῆς μάχης (νά φύγουν ὁ κορνιαχτός κ' ἡ ἀντάρα, νά μαζωχτοῦν οἱ ἄντρες του), ὅπως ἀπαιτεῖται ἀπό τόν συμπεριφοριακό κώδικα τῆς τελευτῆς.

Πρέπει νομίζουμε νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι στούς κύκλους ὅλων αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν ἀπεικονίζεται ἡ κυκλούμενη καί γνωστή σ' ὅλους μας σύνδεση τῶν Ρουμελιωτῶν μέ τή λεβεντιά καί τήν ἀνδρεία καί τά ἱστορικά ὁρόσημα.

Γ) Στήν τρίτη ἐνότητα περιέχεται κυρίως ἡ συμμετοχή ὅλης σχεδόν τῆς σφαίρας στό συμβάν - θάνατο: θάνατος σ' ὅλα, κλάμα, βαθειά θλίψη, λύπη, ὀδυρμός, μαρασμός κ.λπ.

Συμμετοχή αὐθόρμητη

α) *Κλαῖνε τά δέντρα κλαῖνε, κλαῖνε καί τά κλαριά,
κλαῖν καί τά λημέρια τά κακόμοιρα, τά μονοπάτια, οἱ κρύες βρυσοῦλες, τά μετόχια πού ' παιρνε ψωμί, τά παλληκάρια μέ τή Ρούμελη*⁶³.
Κλαῖνε τ' ἄντρεῖα τ' ἄρματα, κλαῖν' τ' ἀσημιά σπαθιά του, τά κλεφτόπουλα, ἡ μάννα του ἡ καλογριά.

Τί κλαίει ἡ Ρούμελ', ὁ Μωρηᾶς κι ὅλα τά κλεφτοχώρια.

*Μαράθηκαν τά λέλουδα, στερέψαν τά ποτάμια,
τά μετόχια σφαλίσαν τίς ἐξώπορτες, ρημαγμένα*⁶⁴.

Κοινή συμμετοχή

β) Ἡ ἀναγγελία τοῦ θανάτου μέ τήν φασματική διάσταση τῆς θλίψης, τοῦ κλάματος κ.λπ., ἡ ὁποία ὁμως δίνεται ἀπό ἄλλη ὀπτική γωνία, ὑπό τό πρίσμα τῆς «παραγγελίας» θά λέγαμε:

*«Ὁ στρατηγός μας πέθανε, κλάψ' τε τον χελιδόνια,
ὅπ' ἦρχεστε τήν ἄνοιξι, νά χτίστε τή φωλιά σας.
Κλάψ' τε ἀγρίμια τοῦ βουνοῦ, κι ἄλογα τοῦ κάμπου.
Κλάψ' τε παπάδες - μοναχοί καί σεῖς καπετανέοι
Κλάψε καί σύ ἀρχόντισσα, ἀρματωλοῦ κοπέλι*⁶⁵.

γ) Στην τρίτη αυτή ένότητα απεικονίζεται και τό αποτέλεσμα από τό θάνατο, δηλ. ή όρφάνια. Ή όρφάνια, ή σκληρή αυτή κοινωνικοπολιτισμική ή καλύτερα πολυφασματική έννοια και πραγματικότητα μέ την διάσταση και τοῦ αἰδικου, τῆς αἰδικῆς όρφάνιας, δέν καλύπτει, δέν σκεπάζει, δέν πλημμυρίζει μιὰ οἰκογένεια, ένα συγγένιο, μιὰ φάρα. Ξαπλώνεται σ' όλα τά κλέφτικα χωριά. Ή βαρειά θλίψη και όρφάνια φέρνει ποτάμι δακρύων:

*«Ένα ποτάμι δάκρυα ζοματιστό κυλάει
μέσ' απ' τά κλέφτικα χωριά τ' άπαρφανεμένα·
κι άχολογάει και δέρονται στίς ρεματιές και σκουίζει·
κι' οὔθι περνάει φωτιά, κι οὔθι περνάει άντάρα
κι' καίει τά τούρκικα κορμιά, σάν παγωμένο άτσάλι,
τί εἶν' απ' τά μάτια τῶν κλεφτῶν και τῶν καπετανέων»⁶⁶.*

δ) Στην ἴδια αυτή ένότητα παρουσιάζεται ό γνωστός τρόπος, τοῦλάχιστο από τούς βυζαντινούς χρόνους και τήν ἐκκλησιαστική εἰκονογραφία, μετάβασης στοῦς οὐρανούς μέ τά σύννεφα, ὅπως ό Χριστός:

*‘Ο στρατηγός άπέθανε και πίσω δέν γυρίζει!
Μαῦρος καπνός και σύννεφα, θελά (θολά) μελανιασμένα,
τόν ἔξωσαν, τόν σήκωσαν, στόν οὐρανό τόν πῆγαν...⁶⁷.*

ε) Τό μοτίβο τῆς άπόκρυψης τοῦ συμβάντος τοῦ θανάτου, γνωστό κι από άλλα τραγούδια, ὅπως τῆς ξενητειᾶς, γιά νά μή θλιβοῦν κυρίως τά αγαπημένα πρόσωπα και στήν περίπτωσή μας γιά νά μήν ἐπηρεάση τό θλιβερό συμβάν άρνητικά τόν πόλεμο καταγράφεται στήν ἐξεταζομένη ένότητα. Γίνεται δέ ή παραγγελία μέ τά πουλιά:

*«Πουλιά μου διαβατάρικα, πουλιά μ' αὐτοῦ πού πάτε
Ἄν σᾶς ρωτήσουν τά βουνά, οἱ λόγγοι, τά λαγκάδια,
ἄν σᾶς ρωτήσουν κι ἄν σᾶς ποῦν, ποῦ εἶν' ό στρατηγός μας;
Μήν πῆτε πώς άπέθανε, μήν πῆτε πώς λαβώθη...»⁶⁸.*

Γα) Μεταξύ τῶν παρατιθεμένων στοιχείων τῶν ὑπό ἐξέταση τραγουδιῶν ἐνυπάρχει και ή διάσταση τοῦ «τρέμω», ὅπως και ή πεζή τοῦ «ξεγράφματος», τῆς άγνωμοσύνης ή τῆς ἐγκατάλειψης λόγω φόβου κ.λπ.:

*Τρέμουν τά κάστρα τρέμουνε, τρέμουν τά βιλαέτια.
Τρέμει κ' ή δόλια Ρούμελη γιά τό γ-Καραϊσκάκη
...Κανένas δέν εὔρεθηκε οὔτε στά σάβανά σου ⁶⁹.*

6. Κάτι σάν πόρισμα

Έδω απλώς τονίζουμε ότι γίνεται σαφέστατο από τά πιό πάνω ότι καθίσταται επιτακτική ή ανάγκη, νά αξιοποιηθοῦν τά μνημεία - πύργοι πού συνδέονται μέ τόσο σημαντικά πρόσωπα καί γεγονότα καί νά προσφερθοῦν στόν ἄνθρωπο μέ τίς διαστάσεις πού τούς ἀρμόζουν.

II. Ἡ Ἀποκλείστρα

Έρχομαστε στήν ἀνάλυση τοῦ ἄλλου ἱστορικοῦ τόπου, τοῦ νεωτέρου μνημείου τῆς ὀχυρωματικῆς τεχνικῆς, τῆς Ἀποκλείστρας.

1. Τοπογραφία - Κατασκευαστική

Ἡ Ἀποκλείστρα ἦταν τό ὀχυρό τῆς Καστανιάς, ἐπομένως ἱστορικός χώρος, τόπος. Ἡ Ἀποκλείστρα κεῖται ΝΑ τοῦ χωριοῦ Καστανιά, ἔξι χιλόμετρα ἀπ' αὐτήν, ὅπου καί διοικητικά ἀνήκει.

14. Ἀποκλείστρα: Ἡ Τούρλα, ἀπό τή βορειοδυτική πλευρά τῆς Ἀποκλείστρας, μέ τά ἀπροσπέλαστα βράχια τῆς.

Πάνω από τή χαράδρα τοῦ μικρότερου παραπόταμου τοῦ Κρικελ-λοπόταμου Κοπερνιώτη, πού ἀποτελεῖ καί τό ὄριο τοῦ Προδρόμου μέ τήν Καστανιά, ὑψώνεται σέ ὕψος 1.200 μ. περίπου ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας ἀπότομο, ἐπιβλητικό καί ἀπρόσιτο τό βουνό τῆς Ἀποκλείστρας. Βουνό πού ναί μέν ἔχει ζυγούς μέ τούς ὁποίους ἐνώνεται μέ τά ἄλλα ὑψώματα, βουνοκορφές, τοῦ Παναιτωλικοῦ, ἀλλά δέν μπορεῖς νά τό πατήσης, γιατί οἱ πλευρές του εἶναι ἀπότομες κ' ἔτσι ἀπάτητες. Εἶναι βουνό ἀπόκρημνο, μέ ἐπίπεδο μέρος, ὀροπέδιο καλλιεργήσιμο περίπου τριακόσια στρέμματα. Τά μέρη της εἶναι: τό ἐσωτερικό καί τό ἐπάνω ὕψωμα, ἡ Τούρλα, μέ τό Φράμα καί τό μονοπάτι εἰσόδου (βλ. φωτ. 14-18).

Ἡ πλευρά πού φαίνεται ἀπό τήν Καστανιά καί τό δρόμο εἶναι πιά ψηλή καί κυρίως πιά ἀπότομη· αὕτη εἶναι ἡ βορειοδυτική πλευρά. Τό πίσω μέρος ἀπό τήν πλευρά αὕτη (νοτιοανατολική πλευρά) εἶναι ἐπικλινές, διαμορφώνεται ἔτσι ἀπό τή σμίλη τοῦ Θεοῦ καί τῶν φυσικῶν του φαινομένων καί ἀποτελεῖ τήν ὀροπεδιακή χώρα. Ἐκεῖ δημιουργήσαν ὅλες τίς ἐγκαταστάσεις τους οἱ κάτοικοι. Ἐκτίσαν σπίτια. Εἶχαν μαγαζί (παντοπωλεῖο). Ὑπῆρχε καλλιεργούμενη γεωργική ζώνη καί γεωργική ζωή. Οἱ καλλιεργητικές δραστηριότητες ἐκάλυπταν κυρίως τό σιτάρι, φακές, ρεβίθια, καλαμπόκια. Εἶχαν βέβαια καί ζῶα ἀρκετά.

Λειτουργοῦσε ἀκόμη καί ὑποτυπώδης βιοτεχνική μονάδα. Εἶχαν κατασκευάσει χερόμυλο μεγάλο μέ διάμετρο πενήντα - ἑξήντα περίπου ἑκατοστά, πού ἦταν χειροκίνητος, τόν γύριζαν μέ τά χέρια οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀποκλείστρας καί ἄλλοι.

Στό κέντρο τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ὀροπεδίου ἔχει πηγὴ καί βρύση μέ νερό.

15. Τό φυσικό φρούριο τῆς Ἀποκλείστρας στό μέσον χαραδρῶν τῶν βουνῶν.

Τή μόνη πρόσβαση προς τήν πλευρά αὐτή, τήν ὄροπεδιακή, ἀποτελεῖ ἓνα στενό, δύσβατο δρομάκι, κακοτράχαλο, ἀπότομο πού στήν κορυφή του, στό Φράμα, ἐκεῖ ὅπου εἶναι τό σημεῖο ἀπ' τό ὁποῖο εἰσέρχεσαι στήν ὄροπεδιακή πλευρά, φυλάγονταν ἀπό ἐλάχιστα παλληκάρια. Ἔτσι δέν μποροῦσε νά τό διαβῇ κανένας, κι ἄν ἀκόμη τό ἐγνώριζε.

Ὅποιος βλέπει τό φρούριο ἀπό πάνω πρὸς τὰ κάτω πελαγοδρομεῖ σέ χαράδρες χειμάρρων, παραποτάμων τοῦ Κρικελλιώτη καί τοῦ Κοπερνιώτη.

Εὐκόλα θά παρατηροῦσε κάποιος αὐτόν τόν τόπο μέ δέος. Τόπο πού ὁ Θεός τοῦ χάρισε περισσὴ ὁμορφιά, ἀλλά καί δέος. Τόπο πού φαίνεται νά σέ ὀδηγῇ σέ διανόηση καί σκέψη, τόπο συνάντησης τῆς δύναμης καί τῆς ἀδυναμίας, τόπο πού περικλείει καί ἀναστρέφει σελίδες ἀξιῶν καί ἱστορικοῦ γίνεσθαι.

2. Λειτουργία τοῦ φρουρίου

Τόν τόπο αὐτό πού τό φυσικό περιβάλλον χάρισε στοὺς ἀνθρώπους τῆς περιοχῆς καί πού τό χέρι τοῦ Θεοῦ ἔφτιαξε ἀπάτητο, διάλεξαν γιὰ νά διαμορφώσουν σέ πρότυπη ὀχυρωματική μονάδα οἱ Καστανιώτες. Ἐνα ὀχυρό φρούριο τέλειο πού λειτουργοῦσε μέ ἀλάνθαστο ἀμυντικό κυρίως, ἀλλά καί ἐπιθετικό τρόπο θά μπορούσαμε νά ποῦμε.

16. Ἀπὸ τόν οἰκότυπο τῆς περιοχῆς: Ἡ Ἀποκλείστρα ἀπὸ τῆ νοτιοδυτικῆ πλευρά. Στό βάθος τό Πλατάνι, στίς πλαγιές τοῦ ὁποίου βρίσκεται τό χωριό Προδρόμος (πρῶην Κόπερνα), ἐνῶ κάτω στό βάθος τῆς χαράδρας κυλάει τὰ νερά του ὁ Κοπερνιώτης, παραπόταμος τοῦ Κρικελλιώτη.

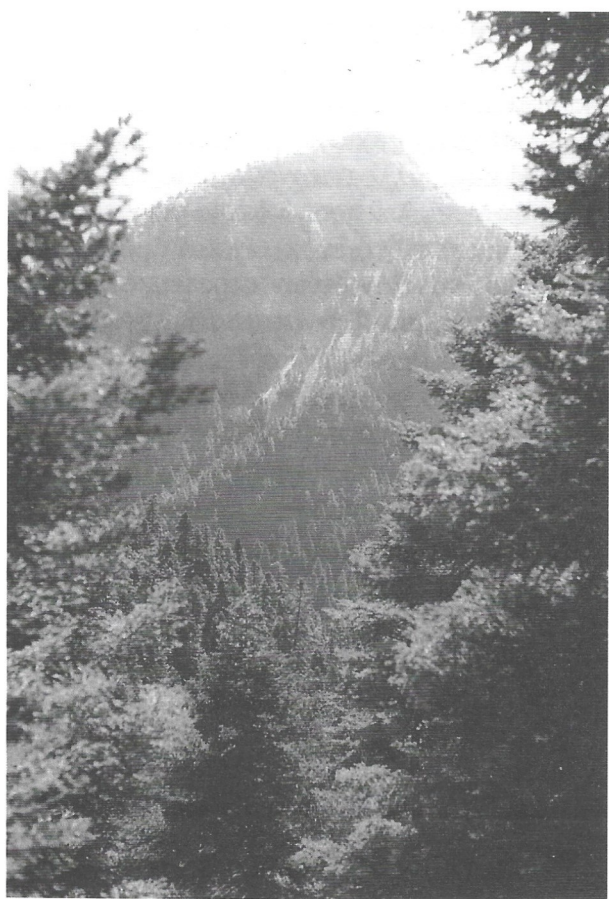
Ἐπὶ τὸ φρούριον αὐτὸ πολεμοῦσαν τὴν Τουρκίαν καὶ χαλοῦσαν τὰ σχέδιά της, γιὰτὶ βρισκόταν στὰ πλευρὰ δύο ἀξιόλογων δευτερευόντων δρόμων. Ὁ παλιὸς δρόμος ποὺ πῆγαινε ἀπὸ τὸ Καρπενήσι στὸ Θέρμο διακλαδιζόταν στὰ Διπτόταμα σὲ δύο βραχίονες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας περνοῦσε ἀπὸ τὸν Προυσό καὶ ὁ ἄλλος περνοῦσε ἀπὸ τὴν Καστανιά, σὲ μικρὴ ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν Ἀποκλείστρα, ἣ ὁποία μποροῦσε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ εἶναι ἀσφαλέστατον καταφύγιον ἐνόπλων καὶ ἀμάχων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποτελῇ ὀρμητήριον ἐναντίον ξένων στρατευμάτων, ποὺ ἐκινουῦντο στοὺς ὀρεινοὺς δρόμους μετὰξὺ νότιας Εὐρυτανίας καὶ Αἰτωλίας (βλ. φωτ. 19-22).

17. Ἡ Ἀποκλείστρα στὸ μέσον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ «Γοῦρνες» τῆς Καστανιάς.

Ἔτσι οἱ λεβέντες Ρουμελιῶτες, τὰ παλληκάρια τῆς λευτεριάς ἤλεγχαν τὰ περάσματα καὶ φέροναν τὴν καταστροφὴν τῶν Τούρκων, ποὺ ἐπιχειροῦσαν διείσδυση στὰ ὀρεινὰ κρησφύγετα καὶ ὀρμητήρια τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας.

Ἀπὸ τὸν δρόμον αὐτὸν μάλιστα (διακλάδωση Προυσοῦ) περάσαν τὸ νεκρὸ Μάρκο Μπότσαρη. Ὄταν τὸν περνοῦσαν ἀπὸ τὸν δρόμον αὐτὸν γιὰ νὰ πᾶνε στὸ Θέρμο καὶ στὸ Μεσολόγγι, ὁ Καραϊσκάκης τὸν ἀσπάστηκε συγκινημένος καὶ εἶπε: «Ἀμποτες [ἀδελφέ] Μάρκο, κι ἐγὼ ἀπὸ τέτοιον θάνατον νὰ πάω» ⁷⁰.

18. Ὑποψη τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς
τῆς Ἀποκλείστρας.

Ἄλλωστε εἶναι γνωστή ἡ εὐχή τῶν παλληκαριῶν «Καλό βόλι», δηλ. οἱ ἀγωνιστές εὐχόνταν ἐπιτόπου θάνατο κι ὄχι λάβωμα ἢ αἰχμαλωσία γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τοὺς συμπολεμιστές τους, τοὺς ἥρωες τοῦ '21. Γιατί, ὅταν τοὺς ἐπιαναν αἰχμάλωτους οἱ Τοῦρκοι, τά βασανιστήρια ἦταν ἀνείπωτα (σούβλισμα ὅπως τ' ἀρνιά, κάψιμο σέ ἀσβέστη κ.λπ.), κάθε βάρβαρης μορφῆς κι ἀρρωστημένου μυαλοῦ τιμωρία.

Αὐτός ὁ τόπος λοιπόν ὁ εὐλογημένος προικοδοτήθηκε ἀπὸ τὸν Ὑψιστο μέ ὠραιότητα, σπάνια ὠραιότητα, ἀλλά καί περηφάνεια καί λεβεντοσύνη,

ἀφοῦ ἔγινε μπορετό νά μὴν πατηθῇ ἀπὸ κατακτητὴ, νά μὴν μπορέσῃ ὁ κατακτητὴς νά σταθῇ, νά ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ ποτέ. Κυττάζοντάς τον δέ ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὴν κορυφή, τὴν Τούρλα, νά ἀναλογίζεσαι τὴ δύναμη τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ: βλέπεις τὴν παντοδυναμία τοῦ θεοῦ καί τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου. Αἰσθάνεσαι δέος καί φόβο ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς δημιουργίας τοῦ τόπου, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸ σφιχτοδέσιμο τῶν ἀξιῶν: θεός καί θαῦμα, ἀγώνας καί ἐλευθερία, ἰδέα - σύμβολα καί ἄνθρωπος - ἐλευθερία, δύναμη, ἥρωϊσμός, αὐτοθυσία, ἡ γῆ μας, ὁ τόπος μας, τό σπίτι μας κ.λπ.

Σ' αὐτὸν τὸν τόπο εἶχαν καταφύγει πολλές οἰκογένειες καί παλληκάρια - ἄνδρες περίπου τετρακόσιοι, πού πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους

19. Από τόν οικότυπο τῆς περιοχῆς: Ἡ Ἀποκλείστρα στό μέσον, μέ τό Πλατάνι δεξιά (διακλάδωση τοῦ Παναιτωλικοῦ), τήν Καλλιακούδα στό βάθος ἀριστερά καί τό κατάφυτο μέ ἔλατα Γουρνιώτικο Διάσελο ἀριστερά.

καί πέτυχαν, κέρδισαν τόν ἀγῶνα ἀπό τό θαῦμα τῆς δημιουργίας τοῦ τόπου αὐτοῦ - πραγματικό χέρι τοῦ Θεοῦ - καί τήν πίστη στίς ἀξίες, πού χαλύβδωνε τήν ἀνδρεία.

Γύρω ἀπό τόν ἴδιο πυρῆνα (ἡρώικες ἐφοδοί ἐναντίον τῶν Τούρκων καί πολεμικές πράξεις)⁷¹ κυκλοῦνται πολλές διηγήσεις μεταξύ τῶν πληθυσμιακῶν μονάδων τῆς ἐρευνωμένης περιοχῆς. Ἀπό τίς πολλές λοιπόν κυκλοῦμενες σχετικές διηγήσεις ἐδῶ καταγράφονται οἱ ἑξῆς:

20. Τό Φράμα - εἴσοδος στήν Ἀποκλείστρα.

Οἱ Τούρκοι θέλοντας νά καταστρέψουν τὰ παλληκάρια τοῦ Καραϊσκάκη, ἰδίως ὅταν ἔμαθαν ὅτι ὁ Καραϊσκάκης ἦταν ἄρρωστος καί θά τόν μετέφεραν τὰ παλληκάρια του πού θά τόν συνόδευαν, προσπάθησαν νά χαλάσουν καί τὰ παλληκάρια του καί τόν ἴδιο τόν Καραϊσκάκη καί μάλιστα ἤθελαν νά τοὺς αἰχμαλωτίσουν καί κυρίως τόν Καραϊσκάκη. Αὐτό ὅμως δέν ἐγινε ποτέ, γιατί οἱ Καστανιώτες τοὺς χάλασαν τὰ σχέδια καί σκότωσαν τοὺς Τούρκους. Πῶς; Στόν παλιό τότε τό δρόμο πού περνοῦσε ἀπό τήν Καστανιά καί κατέβαινε γιά τὰ «Χάνια» ἢ τό Χάνι τοῦ Μπαλτά, ὅπως καί ἀπό τό πάνω μέρος, στόν Ἅϊ Θανάση (αὐτά διοικητικά ἀνήκουν στόν Προυσό, ἀλλά πολιτισμικά ἀνήκουν στήν πολιτισμική κοινωνική ομάδα τῆς Καστανιάς, ἀφοῦ τὰ εἶχαν Καστανιώτες κ.λπ.) οἱ Ρουμελιῶτες - Καστανιώτες τῆς Ἀποκλείστρας τοὺς ἐπιτέθηκαν καί τοὺς ἀφάνισαν κυριολεκτικά. Ὅλοι οἱ ἐχθροί σκοτώθηκαν στή μάχη, ὅλους τοὺς ἀφάνισαν οἱ Καστανιώτες.

21. Τό στενό μονοπάτι πού ὁδηγεῖ στήν Ἀποκλείστρα καί μπορούσε νά φυλάγεται ἀπό ἐλάχιστους πολεμιστές ὅπλισμένους μόνον μέ πέτρες, τίς ὁποῖες κυλοῦσαν ἀπό τήν κορυφή τῶν βράχων.

Διηγοῦνται ἐπίσης ὅτι σέ μιά ἐπιδρομή πολλῶν, πάρα πολλῶν Τούρκων τὰ γυναικόπαιδα τῆς Καστανιάς ἔφυγαν τρομαγμένα πρὸς τήν Ἀποκλείστρα. Γιά νά μήν προδοθῇ τό σημεῖο τῆς πρόσβασης πρὸς τήν Ἀποκλείστρα ἀπό τό κλάμα τοῦ μωροῦ, μιά μάνα ἐγκατέλειψε τό μικρό

κοριτσάκι της σέ μιά ρεματιά, πού ὀνομάζεται ἔκτοτε «Κορίτσι ρέμα». Αὐτή ἡ ρεματιά βρίσκεται στά νοτιοδυτικά, κοντά στό χωριό καί στό δρόμο γιά τήν Ἀποκλείστρα καί τίς Γοῦρνες.

«Τήν Ἀποκλείστρα» δέν τήν πάτ'σαν οἱ Τοῦρκ'. Πῆγαν μόνου ὡς τῆς Ἀποκλείστρας τού Διάσιλο⁷². Ἀπάνου στοῦ Φράμα⁷³ τήν ἔκλειναν, μιά εἴσοδο εἶχε».

Ἀμυντικά μέσα εἶχαν τά δοσμένα ἀπό τή φύση ὅπλα, κυρίως πέτρες

πού ἄφθονες παρεῖχε ὁ τόπος: «Ἀπού πάν' ἀπ' τήν Τούρλα⁷⁴ ἔρχονταν τίς πέτρες. Τά βόλια τ'ς ἦταν αὐτές ἀπό γύρου, οὐλόγυρα, γιατί ἀπού κάτ' ἀπ' τού Κουπερνιώτικου δέ μπόραγαν νά πιράσουν. Ἦταν ἀδύνατο νά περάσουν. Ἐκεῖ μέσα ἦταν τρακόσια μέ τετρακόσια ἄτουμα, ἀνθρώπ'. Αὐτοί ποτές τ'ς δέν παραδόθηκαν τ'ς Τοῦρκ'. Αὐτοί οἱ ἄντρ', παλληκάρια, τ'ς ἔφτειαναν καταστρουφές.

Κατά τό κυνήγημα⁷⁵ πού φτειάχναν οἱ Τοῦρκ' τ'ς Καστανιώτις στοῦ Κουρίτσ' τού ρέμα (νοτιοδ. τοῦ χωριοῦ), μιά γυναίκα ξέχασε τού πιδί τ'ς,

22. Ἀποψη ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς Ἀποκλείστρας (βορειοανατολική πλευρά)

τού κουρίτσ' τ'ς, γι' αὐτό κι τού 'παν ἔτσ'» (βλ. φωτ. 23-25).

Στοῦ κέντρου τ'ς Ἀποκλείστρας ἔχ' βρύσ' νιρό. Τά χρόνια 'κεῖνα ἡ Ἀποκλείστρα εἶχε οὔλα τά ἐφόδια γιά νά μποροῦν νά μείνουν ἀνθρώπ'. Ἐκεῖ εἶχαν μαγαζί, εἶχαν καλλιέργεια: στάρ', φακές, ροβίθια, καλαμπόκια - ρόκες. Εἶχαν ζῶα. Εἶχαν φτειάσ' καλύβια - σπίτια. Εἶχαν φτειάξ'

χειρόμ'λου μιγάλου καμμιά πινηνταριά πόντ'ς, πού τόν γύρναγαν
άνθρῶπ' κι ἄλιθαν (βλ. φωτ. 26-28).

23. Ἀποψη τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρης τῆς Καστανιάς μέ τόν ἐλατόφυτο Στάλο
στό μέσον καί τή ρεματιά «Κορίτσι ρέμα».

Ῥεῖ κάτ' στού ποντάμ' πού 'νι τού ὄριου, τού σύνουρου Καστανιάς
κι τοῦ Πρόδρομου εἶνι ἡ Δικατιά (τόπος). Τ' λέμι ἔτσ' γιατί ἰκεῖ οἱ Κου-
πιρνιῶτις (οἱ κάτοικοι τοῦ Πρόδρομου) πέταξαν τού δεκατιά (δεκατι-
στή) πού πήγινι νά πάρ' 'κεῖνους τή δεκάτ'. Ξέρ'ς πάνου στού εἰσόδημα
οἱ Τοῦρκ' παίρναν τή δικατιά, τού βιό μας, τό αἷμα μας. Ἡ δικατιά ἦταν
τού 1/10 ἀπ' τούν καρπό. Τούν δικατιά τούν πέταξαν 'κεῖ κάτ' πού 'νι
τού νιρό, 'κεῖ πού τού νιρό μαζεύουνταν κι λίμναζι, κι χάθ'κι. Δέν τούν
βρῆκαν πουτέ. Ἐὼ στά β'νά τά θ'κά μας ζοῦσαν λιβέντες, ἥρωες, δέν τά
πάτ'γι πουδάρ' ἰχθρικό τά β'νά μας, σπάνια. Ἐτσ' τήν ἴδια δ'λειά φτιά-
ξαν κι στ' Ἀγραφα. Ἐστειλναν οἱ Τοῦρκ' γιά τού φόρου, τούν δικατιά
κι δέν γύρναγι κανένας πίσουν· ἔτσ' κι αὐτοῖ εἶπαν: Ἀφῆστι τουν αὐτόν
τούν τόπου, στ' ἀγραφα. Κι' ἔτσ' τό 'παν στ' Ἀγραφα.

Τά β'νά μας, οἱ τόποι μας εἶνι πούλῦ ἱστορικοί, εἶχαμε κι ἀρχαίου
μαντείου τοῦ Ὀδυσσέα. Ἐχοῦμι ἀκουστά πώς στή Βαθειά Σπηλιά (το-
ποθεσία στή νοτιοδυτικά) πού 'νι ἀπέναντι ἀπ' τ' Ἀμπιλάκια (τοποθε-
σία) ἦταν τού ἀρχαίου μαντείου τοῦ Ὀδυσσέα⁷⁶. Οὐλ' ἰδῶ οἱ τόπο' εἶνι
ηὐλουγημέν', ἔχ'νε ζουή κι κατουρθώματα νά ποῦνι».

24. Μερική άποψη της Καστανιάς,
στην περιοχή της οποίας εύρίσκεται η Άποκλείστρα.

Πάμπολλες, όπως ήδη έχει αναφερθῆ, διηγήσεις, κυκλοῦνται μεταξύ τῶν πληθυσμιακῶν μονάδων τῆς ὑπὸ ἐξέταση περιοχῆς μέ γνωστό καί κύριο πυρῆνα καί κέντρο τους τήν Ἀποκλείστρα.

Τό φυσικό φρούριο αὐτό ἄφησε ἐλεύθερο τόν ἄνθρωπο νά δρᾷ καί νά σκέπτεται. Πέτυχε νά κάνῃ τόν τόπο ἐλεύθερο ἀπό τόν κατακτητή, βοήθησε τόν ἀγῶνα καταστρέφοντας τίς τουρκικές ἐπθέσεις καί ἐξορμήσεις ἐναντίον τῶν παλληκαριῶν, τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἀφοῦ ἦταν τό καταφύγιο καί ὀρμητήριο τῶν ἡρώων, τῶν παλληκαριῶν καί ἀρχηγῶν τοῦ ἀγῶνα.

Τό φρούριο λοιπόν αὐτό πού ἡ ἐξυπνάδα τῶν κατοίκων χρησιμοποίησε γιά νά προσφέρῃ τόσα πολλά στόν ἀγῶνα, μένει λησμονημένο, ὀρφανεμένο, μέ μιά λήθη πού ἔχει σκεπάσει τά πάντα. Ἀλλά ἔως πότε; Πρόκειται γιά ἓνα μνημεῖο πού τό ἔχομε ἀφήσει στήν ἀφάνεια, ἐνῶ ἔπρεπε καί πρέπει νά ἀναδειχτῇ καί νά πάρῃ τή θέση του στήν ἱστορία, παλαιότερη καί νεώτερη. Νά γίνῃ ἐπισκέψιμο ἱστορικό μνημεῖο, νά καταγραφῇ στήν ἱστορία μαζί μέ τά συνδεόμενα μέ αὐτό ἱστορικά γεγονότα. Πρέπει ὅλος αὐτός ὁ ἱστορικός ἐσμός νά γίνῃ γνωστός, νά δοθῇ στόν ἄνθρωπο, ἀπό τόν ἄνθρωπο. Θά πρέπει ὅλα τά μνημεῖα μέ τό οἰκολογικό περιβάλλον νά ἀποτελέσουν πολιτισμική ζώνη τοῦλάχιστον ἀπό

25. Άποψη της Καστανιάς, τοῦ χωριοῦ στό ὁποῖο ἀνήκει ἡ Ἀποκλείστρα.

26. Ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς Ἀποκλείστρας σήμερα:
ἔδαφος πού ἄλλοτε ἐκαλλιεργεῖτο.

τά Διπτόταμα, ἀλλά καί γιατί ὄχι ἀπό πιο πάνω (Καρπενήσι - Τύπωμα - Προυσό - Τόρνο - Καστανιά - Πρόδρομο) ἢ καί ἀκόμη μεγαλύτερη, ἐπεκτεινόμενη σέ ὅλο τόν ροῦ τοῦ Κρικελλιώτη ἢ Κρικελλοπόταμου (βλ. φωτ. 29-34).

III. Πρόταση - Συμπέρασμα

Ός συμπέρασμα νομίζω ότι πρέπει να υπογραμμίσουμε τό χρέος μας - πρόταση για τήν ανάδειξη τοῦ τόπου καί τῶν μνημείων του, ὅπως ἤδη ἔχει ἐπανειλημμένα υπογραμμιστῇ⁷⁷. Ἐμεῖς ἀναφερθήκαμε σέ δύο περιπτώσεις· ὑπάρχουν πολλές ἄλλες.

Τά ἱστορικά αὐτά μνημεῖα πρέπει νά γίνουν ἐπισκέψιμα στή λειτουργικότητά τους·

Νά ἐπισκευασθοῦν καί νά ἐπανέλθοῦν στή ζωή, στή λειτουργική χρηστική τους μορφή καί νά ἀποδοθοῦν στό ἀνθρώπινο δυναμικό τῆς χώρας ὡς τεκμήρια ὅλου τοῦ κόσμου της, τῆς ἱστορίας καί τῆς ὑπαρξῆς του.

Εἶναι ἀνάγκη νά γίνη μιά ζώνη ἐπισκέψιμη πού νά σφιχτοδένῃ καί νά ἀναδεικνύῃ τό φυσικό καί πολιτισμικό περιβάλλον μέ τά μνημεῖα τοῦ τόπου. Ός πρῶτο στάδιο: Ὁ δρόμος ἀπό τό Καρπενήσι κυρίως ὁμῶς ἀπό τό Γαῦρο καί τά Διπόταμα μέχρι τόν Πρόδομο καί τήν Ἀποκλείστρα πρέπει νά τελειοποιηθῇ.

Στό διάβα αὐτό πρέπει νά ἀναδειχθῇ τό φυσικό περιβάλλον, ὁ δρυμός, τό λεγόμενο φαράγγι τοῦ Προουσῶ καί τό πολιτισμικό περιβάλλον. Νά ὑπάρξῃ δηλ. μιά ἱστορικοπολιτισμική, οἰκολογική ζώνη πού ἀφετηρική της βάση θά εἶναι ὁ δρόμος ἀπό τό Καρπενήσι μέχρι τόν Πρόδομο μέ διακλάδωση ἀπό

27. Ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς ἐγκαταλειμμένης Ἀποκλείστρας.

τήν Καστανιά για την Ἀποκλείστρα. Καί ὅταν λέμε δρόμο, ἐννοοῦμε ἀσφαλτοστρωμένο δρόμο μέ τά ἀπαραίτητα τεχνικά ἔργα γιά νά εἶναι ἀνοιχτός ὅλο τό χρόνο καί ὄχι χωματόδρομο, ὁ ὁποῖος κλείνει μέ τήν πρώτη δυνατή βροχή.

Τό γίγνεσθαι τῆς ἱστορικοπολιτισμικῆς καί οἰκολογικῆς ζώνης πρέπει τοῦλάχιστον νά περιέχει:

α) Τήν ἐπισκευή τῶν μνημείων καί τήν ἀνάδειξή τους συνενωμένη μέ τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου τῆς γεωγραφικῆς μονάδος, ἀλλά καί τῶν ἀξιῶν του.

β) Ἐπισκευή καί ἀναδημιουργία τοῦ οἰκισμοῦ καί τῶν παλιῶν ἐγκα-

28. Τό ἄγριο φαράγγι ἐκατέρωθεν τοῦ Κρικελλιώτη ἢ Κρικέλλοπόταμου μεταξύ τῶν χωριῶν Καστανιάς, Προδρόμου καί Κοντοῦ (Κοντίβας) βόρεια τῆς Ἀποκλείστρας.

ταστάσεων τῆς Ἀποκλείστρας. Ἔτσι θά δημιουργῇ ἓνα πολιτισμικό σύνολο - ἀνοικτό ζωντανό Μουσεῖο πολιτισμικῆς Ἀνθρωπολογίας, ὅπου ὅλες οἱ μονάδες θά ἔχουν ὡς πυρῆνα τή λειτουργικότητά του.

γ) Τή δημιουργία τοπικοῦ Μουσείου Φυσικῆς Ἱστορίας. Τό Μουσεῖο αὐτό θά περιέχει μόνο τή χλωρίδα καί τήν πανίδα τοῦ ἐρευνώμενου χώρου.

δ) Σύνδεση τῆς ἱστορικοπολιτισμικῆς, οἰκολογικῆς ζώνης μέ τήν τεχνολογία.

ε) Ἐκτύπωση ἐντύπων (ὁδηγῶν, βιβλίων, χαρτῶν κ.λπ.) καί ταινιῶν.

ς) Σχολή Βυζαντινῆς καί παραδοσιακῆς μουσικῆς πού

νομίζουμε ότι μπορεί να λειτουργήσει στο Διδασκαλείο, στη Σχολή Γραμμάτων του Προυσοῦ.

ζ) Πρέπει να γίνη ἡ ἀρχαιοθέτηση, καταλογογράφηση, φωτογράφιση κ.λπ. τῶν πολιτισμικῶν ἀγαθῶν καὶ στοιχείων τῆς ζώνης.

Ἐναλύνοντας πολὺ περιληπτικά τὰ ἀνωτέρω, ποὺ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὴν ἀφετηρική μόνον διάσταση τοῦ θέματος, σημειώνουμε:

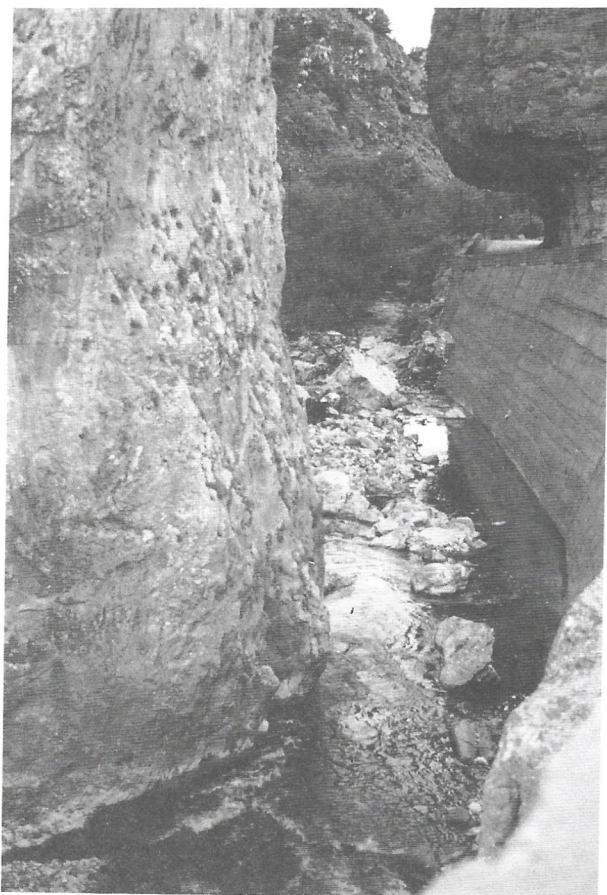
α) Ὅτι στό περιεχόμενο τοῦ πρώτου κύκλου ἐκτός τῆς ἐπισκευῆς καὶ προβολῆς τῶν μνημείων - τόπων (Πύργων Καραϊσκάκη, Ἀποκλείστρας, Δεκατιᾶς, Κουρίτσ' ρέμα; κ.λπ.) πρέπει νὰ γίνη ἀνάδειξη τῶν κτηρίων μέ πλήρη ἀπεικόνιση τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῶν γεωγραφικῶν μονάδων ποὺ ἐξετάζουμε:

29. Ἡ Ποταμιὰ ἐκατέρωθεν τοῦ Καρπενησιώτη, τὴν ὁποία ἀκολουθοῦσε καὶ ἀκολουθεῖ ὁ δρόμος Καρπενησίου - Προυσοῦ - Θέρμου, τὸ Κλαψὶ δεξιὰ καὶ στό βάθος ὁ Τύμφρηστός μέ τὸ Καρπενήσι στὴν πλαγιά του.

αα) Σπίτια - μουσεῖα λειτουργικά τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐξέλιξής τους, ὅπου βέβαια αὐτὸ εἶναι ἐφικτό. Σπίτια ὑπάρχουν π.χ. στὴν Καστανιά, στὸν Προυσό, στὸν Τόρνο, στὸν Πρόδρομο κ.λπ.) καὶ ἄλλα κτηριακά σύνολα (στάβλοι, καλύβες κ.λπ.).

αβ) Νὰ συνδεθοῦν καὶ νὰ δημιουργηθοῦν ἡ ἐπισκευαστοῦν βιοτεχνικές μονάδες τῆς ξυλοτεχνίας καὶ ξυλογλυπτικῆς καὶ ὑφαντικές, τῆς χνουδοποίησης (οἱ ντριστελλες), τῆς πλύσεως καὶ λεύκανσης, τῆς ἀλευροποιᾶς (νερόμυλοι), τοῦ ποιμενικοῦ βίου κ.λπ. Μάλιστα γιὰ τίς βιο-

30. Από τό σύμπλεγμα τῆς ἐρευνώμενης περιοχῆς -
Οἰκόντυπος καί παραδόσεις:
Ὁ ποταμός Καρπενησιώτης στό βάθος τῆς μοναδικῆς
χαράδρας τοῦ «Κλειδιοῦ» ὅπου κατά τή λαϊκή
παράδοση βγαίνουν δαιμονικά.

τεχνικές μονάδες τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ξύλου, τῆς ξυλογλυπτικῆς καί ὑφαντικῆς θά πρέπει νά δημιουργηθοῦν καί παραγωγικές μονάδες πρὸς πορισμό ἐσόδων καί συγκράτηση τῶν κατοίκων στίς πατρογονικές ἐστίες τους.

αγ) Ἐργαστήρια ἄλλων ἐπαγγελμάτων - ἐπαγγελματικές στέγες (π.χ. σαμαράδικο, σιδεράδικο κ.λπ.).

αδ) Συνύφανση ὅλων αὐτῶν μέ τό σύστημα ἀξιῶν τοῦ τόπου. Ὡς πρώτη του συνισταμένη σημειώνομε ἐκτός τῶν ἱστορικῶν μνημείων τά ξωκκλήσια μας καί τίς ἐκκλησίες μας, τό Τύπωμα τῆς Παναγιάς, ἀλλά γιατί ὄχι καί τήν ἀνάδειξη τῆς λαϊκῆς λατρείας σ' ὅλους τούς τομεῖς, τά τοπω-

νύμια μέ τίς «ξωθιές» καί τά «δαιμόνια», τό Διαβολόρεμα, τό Κλειδί κ.λπ. Νά δημιουργηθῇ ἓνας τρόπος παρουσίας τοῦ διαχρονικοῦ γίνεσθαι τῆς περιοχῆς πού νά ἐνώνη τήν ἀρχαιότητα, τό Βυζάντιο καί τήν νέα ἐποχή: τόν Καραϊσκάκη, τήν Παναγιά μας τήν Προυσιώτισσα, τό Βυζάντιο, τό Κλαψί, τήν ἀρχαιότητα μέ τό Μαντεῖο τοῦ Ὀδυσσεά.

β) Γιά τήν ἐπισκευή καί ἀναδημιουργία τοῦ οἰκισμοῦ καί τῶν τότε ἐγκαταστάσεων τῆς Ἀποκλείστρας (ἁλώνι, μύλος, μαγαζί, γεωργικά

καί ποιμενικά έργα-
 λεία της προβιομηχα-
 νικής τεχνολογίας
 κ.λπ.), πού θά λει-
 τουργή κατόπιν ὡς
 ἀνοικτό ζωντανό
 Μουσείο - ἱστορικο-
 πολιτισμικό μνημεῖο,
 νομίζω ὅτι τό θέμα
 εἶναι πολύ ἀπλό. Δου-
 λειά θέλει καί λίγα
 ἔξοδα. Ἐκεῖ βέβαια
 πού ὑπάρχει πρόβλη-
 μα εἶναι στή διάσταση
 τῆς πρόσβασης στό
 ὕψωμα - φρούριο.

Γιά νά γίνη ὁ χώρος
 εὐκόλα ἐπισκέψιμος
 θά μπορούσε ἴσως πα-
 ράλληλα πρὸς τό δύ-
 σβατο ἀνηφορικό μο-
 νοπάτι νά λειτουργήση
 ἐναέριο τραινάκι
 (teleferic).

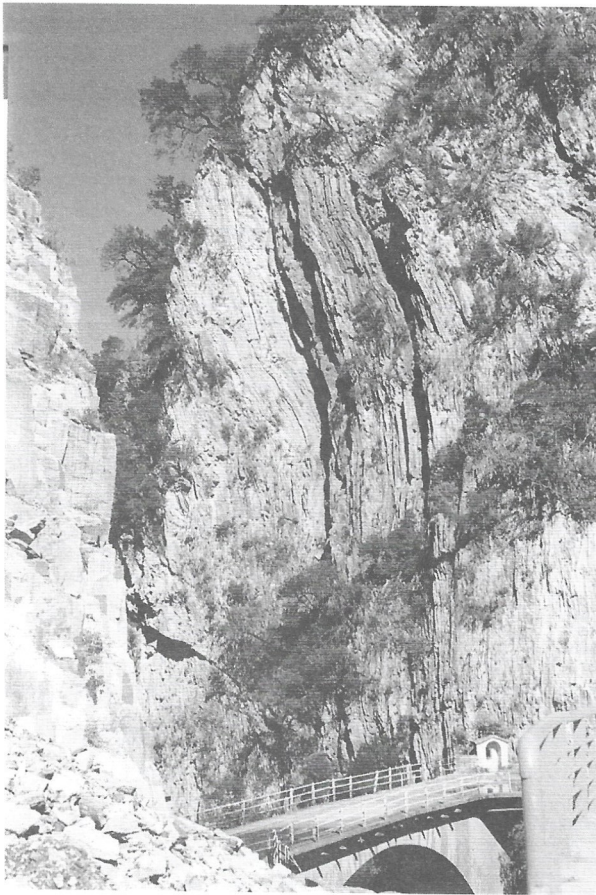
31. Σύμβολα καί πολιτισμικά ιδιώματα.
 Τό «Τύπωμα» στό δρόμο Γαύρου - Προυσοῦ
 μέ τά ἀποτυπώματα τῆς Παναγίας
 ἐπάνω στούς βράχους.

γ) Τό Μουσείο το-
 πικῆς φυσικῆς ἱστο-
 ρίας θά περιλαμβάνη:

γα) Τό ἀνοικτό
 μουσεῖο, τή ζώνη πού θά εἶναι ἐπισκέψιμη κατά εἶδη καί θά συνδέη τήν
 οἰκολογία, τό πολιτισμικό περιβάλλον κ.λπ.

γβ) Τό οἶκημα: 1) θά συγκεντρώνη στά σωθικά του ὅλα τά εἶδη τῆς
 χλωρίδας καί πανίδας τοῦ Εὐρυτανικοῦ τόπου, 2) θά καταγράφη, θά
 ἀρχαιοθετῇ, θά παρουσιάζη, θά προβάλλη τά εἶδη αὐτά καί θά προσπα-
 θήσῃ νά τά συνδέσῃ μέ τή ζωή στίς διάφορες χρηστικές καί πρακτικές
 τους ἐφαρμογές (π.χ. στή λαϊκή ἱατρική, στήν οἰκονομία, στήν οἰκολο-
 γία κ.λπ.).

γγ) Μελλοντικά πρέπει νά γίνη ἡ ἐγκατάσταση - δημιουργία Διε-

32. Παραδόσεις και σύμβολα:
Τά Διπτόταμα. Ἡ παλιά στοιχειωμένη γέφυρα
μέ τό εἰκόνημα τῆς Παναγίας
ἀνάμεσα στά κάθετα ἄγρια βράχια.

θνοῦς Ἰνστιτούτου γιά
τή ρύπανση καί τίς
ἐπιδράσεις τῶν στοι-
χείων στό περιβάλλον,
ἀλλά καί ἄλλα προ-
βλήματα ὅπως τῶν
δασῶν καί τῶν ἀσθε-
νειῶν τους καί τῶν
τρόπων ἀντιμετωπίσε-
ως των (π.χ. πυρκα-
γιές, ξηράνσεις κ.λπ.)

δ) *Σύνδεση τῆς
ἱστορικοπολιτισμικῆς,
οἰκολογικῆς ζώνης μέ
τήν τεχνολογία.*

δα) Γίνεται σαφές
βέβαια ὅτι τά τμήματα
θά συμπληρώνωνται
καί θά λειτουργοῦν
καί μέ τήν ἐνδεδειγμέ-
νη τεχνολογία ὅλων
τῶν μορφῶν (π.χ.
ὀπτικοακουστικά μη-
χανήματα πού θά διευ-
κολύνουν τόν ἐπισκέ-
πτη, θά συμπληρώ-
νουν τή ζωντανή εἰκό-
να τῆς λειτουργίας

τῶν μορφῶν τοῦ βίου κ.λπ.).

δβ) Ἀναγκαῖα βέβαια στούς δρόμους προσβάσεως τῆς ζώνης εἶναι ἡ τοποθέτηση: 1) ἐνδείξεων, πινακίδων, χαρτῶν κάθε μορφῆς (τοπωνυμικῶν, ἱστορικῶν μνημείων, τοπωνυμίων, ἐκκλησιῶν κ.λπ., 2) μηχανημάτων κατάλληλα ἐξοπλισμένων πού θά ἀναδεικνύουν τό ἱστορικοπολιτισμικό ὕλικό ὀπτικοακουστικά καί θά εἰσάγουν τόν ἐπισκέπτη, θά δίνουν στόν ἐπισκέπτη τή μέθεξη στόν πολιτισμό καί τήν ἱστορία σέ συνύφανση μέ τήν οἰκολογία καί τό περιβάλλον.

δγ) Πρέπει ἀκόμη: 1) νά σημειωθοῦν οἱ παλιοί δρόμοι καί νά ἀνα-

δειχθούν, όπως και τα γεφύρια μας και τα μικρογεφύρια μας. Μάλιστα οι παλιοί τύποι, όπως γίνεται φανερό, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε πολλά σημεία των τμημάτων της ζώνης για να δέσουν το περιβάλλον το φυσικό και το πολιτισμικό, 2) να γίνει ή τοποθέτηση σημείων και καθορισμός των ιστορικών διαβάσεων και δρομίσκων της Εύρυνιας που ενώνουν την παλιά - αρχαία ιστορία του τόπου μας με τη βυζαντινή και τη νέα.

33. Πολιτισμικά ιδιώματα και σύμβολα:

Τά Διπτόταμα. Η παλιά στοιχειωμένη σύμφωνα με την παράδοση λιθόκτιστη γέφυρα με νεώτερη προσθήκη - διαπλάτυνση για τη διέλευση αυτοκινήτων.

ε) Έκτύπωση έντύπων, ταινιών κλπ.

Για όλα τα πολιτισμικά αγαθά της ζώνης χρειάζεται έκτύπωση:

εα) έντύπων,

εβ) ταινιών και δίσκων πάσης μορφής.

Ός προς τό εα) πρέπει: 1) Να απεικονιστούν σε χάρτες όλες οι πολιτισμικές μορφές της ζώνης.

2) Να τυπωθούν όλα τα μνημεία κλπ. σε χρηστικά έντυπα και οδηγούς σε πολλές γλώσσες.

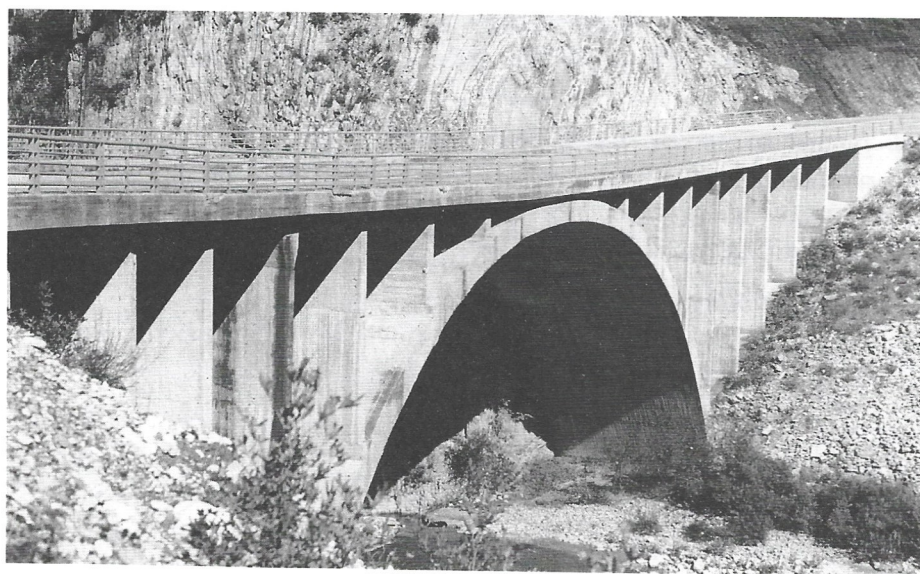
3) Η οικολογική, πολιτισμικοϊστορική ζωή πρέπει να συμπεριλη-

φθῇ σέ μελέτες καί βιβλία (μέ ξενόγλωσση περίληψη ἢ δίγλωσσα) καί θά πρέπει νά γίνη προσπάθεια εὐρύτερης κυκλοφορίας τους.

Εἰδικά ὡς πρός τή ἐκτύπωση ταινιῶν κάθε μορφῆς (εβ) σημειώνομε ὅτι ἔτσι ἡ περιοχή γίνεται προσιτή μέ μεγαλύτερη εὐκολία γιά ὅλους μας. Ἐς τήν ἀρχίσωμε, ἄς τήν προσπαθήσωμε γιά ὅλες τίς ἀναφερθεῖσες πολιτισμικές μορφές τῆς ζώνης.

Πρέπει νά ὑπογραμμιστῇ ὅτι ὅλα τά τμήματα θά περιέχουν τήν λειτουργική μορφή τῶν στοιχείων, καθὼς θά τοποθετοῦνται στό χῶρο, ὅποιας μορφῆς καί ἐάν εἶναι. Πρέπει νά προσεγγίσωμε τό χῶρο μας καί ἀπό τήν ὀπτική αὐτῆ γωνία τῆς πολιτισμικῆς ἀνθρωπολογίας.

Ἡ δημιουργία τῆς πολιτισμικῆς αὐτῆς ζώνης θά ἀποτελέσῃ πρότυπο γιά τό διεθνές πεδίο. Ἐς γίνωμε πρωτοπόροι. Ἐς ἀναδείξωμε τήν Εὐρυτανία ὡς πρότυπη μονάδα ἀνάπτυξης τῆς πολιτισμικῆς ζωῆς γιά ὅλο τόν κόσμο. Ἐς γίνη ἡ Εὐρυτανία πρότυπη πολιτισμική μονάδα ὅλου τοῦ κόσμου μέ σύνδεση καί σχεδιασμό γιά τήν εἰσαγωγή τῆς νέας τεχνολογίας μέ ἀδέλφωση τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος, τῆς φύσης καί τῆς τεχνολογίας, τῆς ἀνάπτυξης καί τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νέων ἐπιτευγμάτων τοῦ ἀνθρώπου κατά τρόπο φιλικό καί ἀδελφωμένο μέ τή φύση καί τήν ἀέναη ἱστορική ροή τοῦ πολιτισμικοῦ γίγνεσθαι.

34. Ἡ σύγχρονη γέφυρα στά Διπτόταμα, δίπλα καί λίγο παραπάνω ἀπό τήν παλιά, τή «στοιχιωμένη».

Μπορούμε νά τό ἐπιτύχωμε συνεργαζόμενοι ὅλοι μαζί καί κυρίως κάποτε πρέπει νά ἀρχίσωμε. Ὡς ἀχίσωμε ἀπό τά μνημεῖα μας, ἀπό αὐτήν τήν διάσταση καί κατόπιν σταδιακά ἀναπτύσσουμε προγράμματα γιά ὅλα (γιά τό δάσος καί τή ἐκμετάλλευση, τίς διάφορες βιοτεχνικές μονάδες κ.λπ.). Μέ τά προγράμματα ἢ τό πρόγραμμα, τή σταδιακή ἀνέλιξη τῆς πολιτισμικῆς δομῆς τῆς Εὐρυτανίας, θά ἔχωμε τήν εὐτυχία καί τή χαρά νά σημειώσωμε ὅτι βάλαμε ἓνα λιθαράκι στήν σωστή λειτουργία καί ἀνάδειξη τοῦ τόπου μας, στή διαχρονική παρουσίαση τῆς ἱστορίας, τῶν ἱστορικῶν μνημείων τῆς πολιτισμικῆς μας κληρονομιάς.

Τά ἱστορικά αὐτά μνημεῖα ὑπογραμμίζουμε καί πάλι ὅτι πρέπει νά γίνουν ἐπισκέψιμα στή λειτουργικότητά τους καί νά ἀποδοθοῦν στό ἀνθρώπινο δυναμικό ὅλου τοῦ κόσμου. Ὡς ἀναδείξωμε τόν ἀνθρωπό μας, τήν εὐφυΐα του, τόν τόπο μας. Τόν τόπο πού φαίνεται ὅτι γέννησε ἀξίες καί τίς πραγμάτωσε, ἀφοῦ ἔχομε ἥρωες κι ἁγίους, πίστη στούς ἁγίους, γράμματα καί τέχνες. Τόν ἄνθρωπο, στόν ὁποῖο ὁ Θεός ἔδωσε μέ τόση ἀπλοχεριά τή φύση αὐτή γιά νά τόν ἐνώνῃ μέ τόν οὐρανό, ἀλλά καί τά βάθη τῆς γῆς, τό χάος, τίς χαράδρες, τά δέντρα κ.λπ., νά τόν ὀδηγῇ στή σκέψη τοῦ γίγνεσθαι, τοῦ εἶναι, ἀλλά καί τοῦ εἰδέναι.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος θά περιοριστῇ στήν παρουσίαση τῶν στοιχείων.
2. Βλ. *Δημητρίου Αἰνιᾶνος - Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου*, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Ἀθήνα 1996 (ἔπαν.), σ. 17, 23, 180, 192.
3. Βλ. *Δημήτρη Φωτιάδη*, Καραϊσκάκης, Ἀθήνα 1987¹⁴, σ. 331.
4. ΚΛ. (Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), ἀρ. (ἀριθμός χειρογράφου) 2446, σ. 51, ἀρ. 31 (συλλ. Ἀποστ. Γιώτακον, Σοφάδες καί περίχωρα, νομοῦ Καρδίτσης 1962).
5. Στενά περάσματα.
6. ΚΛ., ἀρ. 1688, σ. 52, ἀρ. 81 (συλλ. Γ.Α. Μέγα, Σιάτιστα 1952).
7. ΚΛ., ἀρ. 2333, σ. 186 (συλλ. Σωτ. Τσιάνη, Βυτίνα Ἀρχαδίας 1959).
8. ΚΛ., ἀρ. 869, σ. 91 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1902).
9. Ἐνέδρα.
10. Ὁμέρ Βρυώνης.
11. Τύμπανα, ταμπουράδες.
12. Περονάτε.
13. Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 1231 (Λιδωρίκι)
14. Λέξη τουρκική (murassa) ποῦ σημαίνει περίπου: περιφέρεια, ἀρματολίκι.
15. ΚΛ. ἀρ. 237 (Φιλ. Σύλλ. Κων/λεως, ἀρ. 203), σελ. 67-68 (συλλ. Γεωργ. Ζηκίδου, Ἡπειρος 1880).
16. Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 217 (Γεωργάκης Μάμαλης) (σύλλ. Π. Βογιατζῆ, 1888).
17. Οἱ συγγενεῖς μου, τό σοί μου, ἡ γενιά μου.
18. Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 220, (σύλλ. Π. Βογιατζῆ, 1888).
19. ΚΛ., ἀρ. 1688, σ. 52, ἀρ. 81, ὅπ.π.
20. ΚΛ., ἀρ. 2446, σ. 51, ἀρ. 31, ὅπ. π.
21. ΚΛ., ἀρ. 1688, ὅπ. π.
22. ΚΛ., ἀρ. 2333, σ. 186, ὅπ. π.
23. Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 217, 1888, ὅπ. π.
24. ΚΛ., ἀρ. 869, ὅπ. π. (βλ. καί Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 1231).
25. ΚΛ. ἀρ. 237, ὅπ.π.
26. *Μᾶς πῆρι ὁ χινόπουρος, μᾶς πῆρι κι χειμώνας·
στά ποῦ θά ξεχειμάσουμι τούτονι τόν χειμῶνα;* (Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 220).
27. Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 220, (σύλλ. Π. Βογιατζῆ, 1888).
28. «...ζυμῶσαν καί πολύ ψωμί χωσάδα γιά νά πᾶνε...» (Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 1231)·
«μέ τά μπουζούκια παίζοντα βαρεῖ τά ταβλαμποῦσα
καί περπατώντα στά χωριά, ρωτώντα τούς γερόντους...». (Ὑλη Πολίτου, ὅπ.π.).
29. «Ρωτᾶτε τούς Σιατιστιανούς καί τούς Καρπινησιῶτες
τό τί χαμπέρι φέρανε ἀπό τό Καρπενήσι...» (ΚΛ., ἀρ. 1688, σ. 52, ὅπ. π.).
Δέ ρωτᾶτε τούς Περατιανούς καί τούς Περαμεριτες
τό τί χαμπέρι φέρανε ἀπό τό Καρπενήσι... (ΚΛ. ἀρ. 2333, σ. 186, ὅπ. π.).
«Ζητοῦνι μου κι Λειβαδιά, Πάτρα κι Καρπινήσι,

- κάν'να πασᾶ δέν εἶδιτι κάν'να κακό βιζύρη;...» (Ύλη Πολίτου, ἀρ. 217, ὅπ. π.).
29. «Τό Καρπενήσι εἶναι στενό ἔχει στενά σπιτάκια...» (ΚΛ., ἀρ. 2446, σ. 51, ὅπ. π.).
- «Τό Καρπενήσι εἶναι ψηλό ἔχει στενά μπογάζια...» (ΚΛ., ἀρ. 1688, σ. 52, ὅπ. π.).
- «Τό Καρπενήσι εἶν' στενό ἔχει στενά σοκάκια...» (ΚΛ., ἀρ. 2333, σ. 186, ὅπ. π.).
- «Τοῦ Καρπινήσ' εἶναι στινό ἔχει στινά σουκάκια» (ΚΛ., ἀρ. 869, σ. 91, ὅπ. π.). βλ. καί Ζηκίδου, ὅ.π.
30. «Τό Καρπενήσι... ἔχει ποτάμια ἀπέραντα, βουνά κατακλεισμένα» (ΚΛ., ἀρ. 2446, σ. 651, ὅπ. π.). «...ἔχει ποτάμια ἀπέραντα 'πό πέρα να περάσω» (ΚΛ., ἀρ. 1688, ὅπ. π.). βλ. καί ΚΛ., ἀρ. 2333, ὅπ. π.).
31. Βλ. ΚΛ., ἀρ. 2446, ὅπ. π.· ΚΛ., ἀρ. 869, ὅπ. π.· Ύλη Πολίτου, ἀρ. 1231· Ζηκίδης, ὅπ. π.· Ύλη Πολίτου, ἀρ. 217· Ύλη Πολίτου, ἀρ. 220, ὅπ. π.
32. ΚΛ., ἀρ. 2446, ὅπ. π.
33. ΚΛ., ἀρ. 1688, ὅπ. π.
34. Ύλη Πολίτου, 2664α (Π. Λάμπρου)· (βλ. καί Ύλη Πολίτου, ἀρ. 2572).
35. Στό βιβλίο εἶναι πεζᾶ, ὅχι κεφαλαῖα τά ἀρχικά τῶν ἡμερῶν.
36. Ἔχει ἡ τό κείμενο.
37. Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ᾠσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος, ἐν Κερκύρα 1852, σ. 670. Βλ. καί *Arnoldus Passow*, Τραγοῦδια Ρωμαίικα, *Popularia Garmina Graeciae recentioris*, Lipsiae 1860, ἀρ. 267, σ. 197-198· Ἀθανασίου Οἰκονομίδου, Τραγοῦδια τοῦ Ὀλύμπου, ἐν Ἀθήναις 1881, ἀρ. 58, σ. 46.
38. Ύλη Πολίτου, ἀρ. 2683 (συλλ. Π. Λάμπρου)· (βλ. καί ἀρ. 11 καί 86).
39. Δειλιάσετε.
40. Παλιοεξωμότες, ἄπιστοι· ΚΛ., ἀρ. 1089, σ. 260, ἀρ. 7 (συλλ. Β. Φάβη, Λακεδαίμων 1911 - 1914).
41. Πληγές.
42. ΚΛ., ἀρ. 969, σ. 436 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Ραυτόπουλο Εὐρυτανίας 1929). Βλ. καί Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἑλληνικά δημοτικά τραγοῦδια, (ἐκλογή), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 247-248. Γιά τά πραγματικά περιστατικά τοῦ τραυματισμοῦ καί τοῦ θανάτου τοῦ Καραῖσκάκη βλ. *Δημητρίου Αἰνιᾶνος - Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου*, ὅ.π., σ. 137-141, 282-289 καί *Δημήτρη Σταμέλου*, Ὁ θάνατος τοῦ Καραῖσκάκη, Ἀθήνα 1985, σ. 55-61.
43. *Κωνστ. Σταυροπούλου*, ὁ κεκρυμμένος θησαυρός τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, Ἀθήναι 1953, σ. 128.
44. ΚΛ., ἀρ. 59, σ. 88, 241 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Γκριντάδες 1914).
45. Ὁβίδες.
46. ΚΛ., ἀρ. 59, σ. 11, 18 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Σινέχοβο (Δεσπότης Γρεβενῶν) Μακεδονίας 1914).
47. *Κωνστ. Σταυροπούλου*, ὅπ. π., σ. 127.
48. *Κωνστ. Σταυροπούλου*, ὅπ.π., σ. 126. (Τό τραγοῦδι εἶναι τοῦ τραπεζίου - στό ρυθμό «παλὰ μου χρόνια καί καιροί», χορός τσάμικος).
49. ΚΛ., ἀρ. 2255, σ. 318, ἀρ. 3 (συλλ. Γρ. Δημητρόπουλου, Ἀλωνίσταινα Ἀρκαδίας 1956).

50. Ὡλη Πολίτου, ἀρ. 2664α, ὅπ. π.· Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ὅπ. π.· *Arnoldus Passow*, ὅπ. π., Ἀθανασίου Κ. Οἰκονομίδου, ὅπ. π.

51. «Τρία ντουφέκια τοῦ ἤρθανε τὰ τρία ἀράδα, ἀράδα» (Ὡλη Πολίτου, ἀρ. 2664α, ὅπ. π.), «Λαβώνεται ὁ Καραϊσκᾶς κι ὁ καπετάν Νικήτας» (Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ὅπ. π.· *Arnoldus Passow*, ὅπ. π., Οἰκονομίδη, ὅπ. π., «...λαβώθηκε στό πρῶτο τό ταμπούρι...» Ὡλη Πολίτου, ἀρ. 2683, ὅπ. π.), «...Τόν Καραϊσκο λάβωσαν στό πόδι καί στό χέρι...» (ΚΛ., 1089, ὅπ. π.)· «...Πικρό βόλι τοῦ ρίξεψε καί στήν καρδιά τόν πήρε...» (ΚΛ., ἀρ. 969, ὅπ. π.)· «...Ὁ Γεώργης κοίτετ' ἄρρωστος κοίτεται λαβωμένος· κι ἀγκομαχάει σάν τό θεριό στοῦ Φαληριᾶ τόν κάμπο» (Βλ. Κωνστ. Σταυροπούλου, ὅπ. π.).

52. Βλ. Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ὅπ. π.· *Arnoldus Passow*, ὅπ. π., Ἀθανασίου Κ. Οἰκονομίδου, ὅπ. π., ΚΛ., ἀρ. 1089, ὅπ. π., ΚΛ., ἀρ. 969 ὅπ. π. Βλ. καί Κωνστ. Σταυροπούλου, ὅπ. π.:

«Ἐύπνα πουλί μ' κι ἀγνάντεψε ἀητέ μ' κι ἀφουγκράσου.

Τήρα καλά τή Ρούμελη, καλά τό Μεσολόγγι...».

53. Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ὅπ. π.· *Arnoldus Passow*, ὅπ. π., Αθανασίου Κ. Οἰκονομίδου, ὅπ. π.

54. Ὡπ. π., βλ. καί ΚΛ., ἀρ. 1089, ὅπ. π., ΚΛ., ἀρ. 969, ὅπ. π.

55. ΚΛ., ἀρ. 1089, ὅπ. π.·

«...ἔτι ἐγὼ θά πάω στήν Κούλουρη, θά πάω γιά γιατρέια

Νά πλύνω τίς λαβωματιές, νά γειάνω τούς γεράδες» (ΚΛ., ἀρ. 969, ὅπ. π.)·

«Πού 'ναι βασιλικός γιατρός, πάει νά μέ γιατρέψη» (Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ὅπ. π.· *Arnoldus Passow*, ὅπ. π., Αθανασίου Κ. Οἰκονομίδου, ὅπ. π.· βλ. καί Ὡλη Πολίτου, ἀρ. 2683, ὅπ. π.).

56. ΚΛ., ἀρ. 1089, ὅπ. π.

57. Βλ. πιο πάνω τό δ.

58. ΚΛ., ἀρ. 1089, ὅπ. π.

59. Ὡλη Πολίτου, ἀρ. 2683, ὅπ. π.

60. ΚΛ., ἀρ. 59, ὅπ. π.

61. Ὡπ. π.

62. ΚΛ., ἀρ. 59, ὅπ. π.

63. Βλ. Κωνστ. Σταυροπούλου, ὅπ. π., σ. 126.

64. Ὡπ. π., σ. 127.

65. Ὡπ. π.

66. Ὡπ. π.

67. Ὡπ. π.

68. Ὡπ. π.

69. ΚΛ., ἀρ. 2255, σ. 318, ὅπ. π.

70. Βλ. Δημήτρη Φωτιάδη, ὅπ.π., σ. 334.

71. Μιά ἀπό αὐτές τίς περιπτώσεις ἦταν τό 1825, ὅταν κατέφυγαν στήν Εὐρυτανία καί στήν Ἀποκλείστρα οἰκογένειες 4 ἐπαρχιῶν κυνηγημένες ἀπό τοὺς Τούρκους· βλ. Δημήτρη Φωτιάδη, ὅπ.π., σ. 433-434.

72. Διάσελο = πέραςμα, ζυγός που ένώνει βουνά.

73. Ἀπό τό *Φράγμα* = τό στενότερο μέρος εισόδου στήν Ἀποκλείστρα, ὅπου ἔφραζαν τήν εἴσοδο.

74. Τούρλα = ὕψωμα· ἡ ὑψηλότερη κωνοειδῆς προεξοχή τοῦ βουνοῦ τῆς Ἀποκλείστρας.

75. Ἡ διήγηση αὐτή φαίνεται νά ἔρχεται σέ κάποια ἀντίθεση μέ τήν προηγούμενη ὡς πρός τό μοτίβο τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κοριτσιοῦ. Ἀλλά καί οἱ δύο παραλλαγές τῆς διηγήσεως κυκλοῦνται πλατιά.

76. «Ἀριστοτέλης φησίν ἐν Ἰθακησίων Πολιτείᾳ Εὐρυτᾶνας ἔθνος εἶναι τῆς Αἰτωλίας ὀνομασθέν ἀπό Εὐρύτου, παρ' οἷς εἶναι μαντεῖον Ὀδυσσέως. Τό δ' αὐτό καί Νίκανδρος ἐν Αἰτωλικοῖς» (Ἀριστοτέλους, Ἀπόσπ. 1544· 11b, ἀπό σχόλιο τοῦ Τζέτζη στόν Λυκόφρονα)· πρβλ. *Δημητρίου Εὐθ. Κουτρούμπα*, Ἱστοριοπολιτισμική-πνευματική παράδοση καί μελλοντικές προοπτικές τῆς Εὐρυτανίας, εἰς: *Ἑταιρείας Εὐρυτάνων Ἐπιστημόνων*, «Ἡ Εὐρυτανία σήμερα - Προοπτικές γιά τό αὔριο», Ἀθήνα 1987, σ. 78.

77. Βλ. καί Ἄννας Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, Δημιουργία ἐρευνητικῶν μονάδων τῆς λαϊκῆς τέχνης τῆς Εὐρυτανίας. Μουσειακές συλλογές, εἰς: *Ἑταιρείας Εὐρυτάνων Ἐπιστημόνων*, «Ἡ Εὐρυτανία σήμερα - Προοπτικές γιά τό αὔριο», Ἀθήνα 1987, σ. 141-144. *Τῆς ἴδιας*, Προβιομηχανική τεχνολογία καί κατασκευαστική στήν Εὐρυτανία, εἰς: *Ἑταιρείας Εὐρυτάνων Ἐπιστημόνων*, Πρακτικά Β' Εὐρυτανικοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 1994, σ. 337-338.

Ψηφιακή επεξεργασία:

Ζαχαρία Ζητέλης

Μάρτιος 2023